

Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER

ORGAAN VOOR DE MEDEDEELINGEN VAN DE CENTRALE COMMISSIE VOOR DE RIJNVAART

UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

22^e JAARGANG

WOENSDAG 30 JUNI 1937

No. 1122

COMMISSIE VAN REDACTIE:

P. Lieftinck; N. J. Polak; J. Tinbergen; F. de Vries en
H. M. H. A. van der Valk (Redacteur-Secretaris).

Assistent-Redacteur: L. R. W. Soutendijk.

Redactie-adres: Pieter de Hooghweg 122, Rotterdam.

Aangeteekende stukken: Bijkantoor Ruigeploahtweg.

Telefoon Nr. 35000. Postrekening 8408.

Abonnementsprijs voor het weekblad franco p. p. in
Nederland f 16,—. Abonnementsprijs Economisch-Statistisch
Maandbericht f 5,— per jaar. Beide organen samen
f 20,— per jaar. Buitenland en Koloniën resp. f 18,—,
f 6,— en f 23,— per jaar. Losse nummers 50 cent. Dona-
teurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut
ontvangen het weekblad en het Maandbericht gratis en
genieten een reductie op de verdere publicaties.

INHOUD.

	Biz.
VERNIEUWING door Prof. Dr. N. J. Polak	484
Punt één, bestrijding der werkloosheid, een zaak van monetaire politiek door Prof. Dr. Ir. J. Goutriuau ..	486
Structurele werkloosheid door Prof. Dr. J. Tinbergen ..	489
Richtlijnen voor de economische en financieele politiek van Ned.-Indië gedurende het komende vierjarige tijd- vak door Prof. G. Gonggrijp	490
Opgaande conjunctuur en uitvoering van openbare werken door Dr. H. M. H. A. van der Valk	492
AANTEEKENINGEN:	
Over econometrica	493
Lineaire regressie-analyse van economische tijd- reeksen	494
De 19de en de 20ste publicatie van het Nederlandsch Economisch Instituut	495
Statistieken:	
Groothandelsprijzen	496—497
Geldkoersen-Wisselkoersen-Bankstaten	498
Bijlage:	
Richtlijnen voor economische politiek door Prof. Dr. P. Lieftinck	

Bij het ingaan van de nieuwe regeeringsperiode zal de algemeene lijn van de economische en sociale politiek in de eerste plaats in beschouwing worden genomen. De Redactie van Economisch-Statistische Berichten heeft gemeend, eenige personen in de gelegenheid te moeten stellen over enkele vraagstukken, die daarop betrekking hebben, een bijdrage te leveren.

Als bijlage is de redevoering, welke Prof. Lieftinck op de jaarvergadering van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel heeft gehouden, opgenomen, met toestemming van het Hoofdbestuur dezer Maatschappij.

GELD-, KAPITAAL- EN WISSELMARKT.

Op de wisselmarkt is het goudvraagstuk, en daarmee de verhouding Pond-Dollar, geheel op den achtergrond gedrongen, wellicht mede omdat door de verhooging van het Engelsche Egalisatiefonds met £ 200 miljoen de Regeering heeft getoond de goudaankooppolitiek te willen voortzetten. Weliswaar was in den aanvang niet zoozeer de politiek van de Engelsche Regeering ten aanzien van den goudaankoop oorzaak van de angst van goudprijzverlaging, maar de houding of vermeende houding van de Amerikaanse Regeering. Maar deze laatste werd weer sterk beïnvloed door het feit, dat de Engelsche monetaire instanties de „fixing” dusdanig hanteerden, dat daaruit duidelijk een streven bleek om het aanbod naar Amerika te dirigeren. De verhooging van het Egalisatiefonds mag wellicht als bewijs worden opgevat, dat men in Londen heeft ingezien, dat, wanneer men geen stijging van den Pondenkoers wenscht, goud moet worden opgenomen, wanneer de betalingsbalans daartoe aanleiding geeft. Amerika zal dus slechts goud te verduwen krijgen, wanneer de betalingsbalans van de Verenigde Staten actief is.

Veel meer belangstelling had op de wisselmarkt het verloop van den Franc. Na den val van het kabinet-Blum hield het aanbod van Francs onverminderd aan; het Egalisatiefonds handhaafde den koers vrijwel onveranderd en had dan ook omvangrijke bedragen Francs op te nemen, naar men aanneemt, moest daarvoor de Banque de France met haar goudvoorraad bijspringen, omdat die van het fonds uitgeput was. De pessimistische verwachtingen inzake het verdere koersverloop bleken overduidelijk uit de termijnkoersen. Deze liepen geleidelijk verder op, waarbij de marge tusschen het disagio voor één maand en voor drie maanden relatief steeds kleiner werd, hetgeen er dus op duidde, dat men binnen zeer korten tijd de beslissing verwachtte, en dat algemeen gerekend werd op een verdere devaluatie, en wel eene, die nog belangrijk uitgaat boven de grens daarvoor in de devaluatiewetten gesteld. Op den dag van den eersten kabinetsraad van het nieuwe ministerie deden één-maands Francs 55 cts., en drie-maands bijna 70 cents disagio. De motieven, die men aangaf voor de waarschijnlijkheid van een verdere devaluatie, waren vele: enerzijds samenhangend met het „natuurlijke niveau” van den wisselkoers op grond van de prijspeilverhoudingen, en anderzijds meer opportunistisch getint, nl. verband houdend met de financieringsbehoefte van de schatkist, die door boekwinst op den goudvoorraad kan worden gesteund. En tenslotte een motief, dat het midden houdt tusschen economische noodzaak en politieke wenschelijkheid: een sluitend budget is bij de huidige relatieve beteekenis van den schuldendienst in de begroting alleen te verkrijgen bij muntsnoei.

Bij het verschijnen van dit nummer zal waarschijnlijk reeds bekend zijn, welken weg de Regeering bij de financieele sancering zal inslaan.

De geldmarkt bleef ten onzent natuurlijk wederom onveranderd. Het papier, dat voor het Egalisatiefonds werd geplaatst, ging tegen de geldende noodpeil-tarieven. Voor de komende maandswisseling zal de schatkist het voor eigen rekening uitstaande en vervallende papier zelf aflossen zonder nieuwe uitgifte.

De beleggingsmarkt blijft gunstig gestemd, de oude schuld monteerde langzaam verder, de nieuwe uitgiften tegen stijgend koerspeil uitgebracht worden vlot opgenomen.

VERNIEUWING.

Het Kabinet, dat de vorige week hier te lande is opgetreden, vindt een geheel andere toestand dan dat, hetwelk na de verkiezingen van 1933 met het bestuur van 's lands zaken werd belast. Toen een steeds verder om zich heen grijpen van de depressie en een steeds meer afbrokkelen van onze welvaart, onze bedrijvigheid en onze reserves, nu talrijke tekenen van herleving, toenemende bedrijvigheid en weer-gekeerd vertrouwen. Toen een bevolking en een bedrijfs-outillage geestelijk zowel als materieel ingesteld op de toestanden van vóór de wereldcrisis, bevreesd voor de bedreigingen der malaise, nu een geestelijk gelouterd volk en ten dele gesaneerd bedrijfsleven, gereed en bereid tot het vervullen van hun taak bij de wederopvoering van onze nationale welvaart.

De toestand, waarin een Regering bij haar aanvaarding van het bewind land en volk vindt, is vaak van overwegende invloed op de algemene richting van het te voeren beleid. Zo was het ook bij de Regering van 1933: het conserveren van het productie-vermogen, dat op toestanden van vóór de crisis was ingesteld, vormde de hoofdlijn voor de economische en sociale politiek. Over vrijwel alle groepen der bevolking stak de overheid vroeger of later de beschermende hand uit, teneinde te voorkomen, dat zij door de crisis werden ten onder gebracht. Groepsgewijze vond die bescherming plaats, telkenmale moest het levensbelang van een groep in het oog worden gevat en werden maatregelen beraamd om die groep voor ondergang te behoeden. De economische en sociale politiek werden daardoor meer en meer op groepsbelangen georiënteerd.

Wij leveren hier geen kritiek op het beleid der afgetreden Regering, wij schetsen slechts wat achter ons ligt en wenden thans de blik naar het heden en de toekomst, waarop het nieuwe Kabinet zich heeft in te stellen.

Het heden toont ons, naast veel herleving, nog tal van donkere plekken. De donkerste is wel de nog steeds bestaande werkloosheid, van arbeid en ook van kapitaal. De voortschrijding der techniek heeft veel arbeidskracht beschikbaar doen komen voor nieuwe productie, die in meerdere consumptieve behoeften kan voorzien. Het kapitaal, voor die productie benodigd, is, althans ten dele, quantitatief aanwezig: de lage rentestand toont de overvloed van kapitaal, dat thans nog emplooi zoekt langs platgetreden paden, waar het zich eigenlijk niet „senang” voelt. Maar kapitaal en arbeid treffen niet samen in de nieuwe productie. Faalt de ondernemingsgeest, faalt de intermediaire functie of ontbreekt het vertrouwen?

Voor zover het verschijnsel nog internationaal is, voor zover supernationalisme, verregaande autarkiestreving, oorlogs-, revolutie- en nationalisatiegevaaren de ondernemers en beleggers ervan afhouden, nieuwe producties op grote schaal aan te vatten en van kapitaal te voorzien, valt het vraagstuk buiten het bestek van dit artikel. Slechts voor zover de binnenlandse economische politiek hier helpen kan, heeft het onze aandacht.

Hier te lande faalt inderdaad de intermediaire functie: het kapitaal wordt slechts gebrekkig geleid van den belegger naar het bedrijfsleven. Het bekende, vraagstuk van de kapitaalverschaffing aan het vitale bedrijf van middelbare grootte heeft zijn oplossing nog niet gevonden. De situatie van de kapitaalmarkt sinds de devaluatie maakt het mogelijk, dit vraagstuk anders aan te pakken dan door financiering van Rijkswegen, zoals bij tussenkomen van de Maatschappij voor Industrie-financiering het geval zoude zijn. Indien de Regering de rente op de door particuliere financieel-instituten reite uit te geven waarden tijdelijk zou garanderen — b.v. gedurende vijf jaar, gedurende welke men ervaring en vertrouwen zou moeten verkrijgen — dan zou zij daarmee wellicht de bankwereld uit haar huiverige apathie wekken en zodoende de stoet geven tot de meest rationele oplossing

van het vraagstuk: financiering door de kapitaalmarkt met verdeling en verspreiding van risico's in de collectieve belegging en met het toezicht- en selectieapparaat van de banken.

Maar al zou door deze betere kapitaaldistributie het vraagstuk van de kapitaalvoorziening opgelost worden, dan nog zouden het vraagstuk van de mogelijkheid van nieuwe productie en dat van de lust om ze ter hand te nemen blijven bestaan.

De mogelijkheid en de lust tot het ondernemen van nieuwe productie wordt niet bevorderd door een economische politiek en een sociale mentaliteit, die op conserveren van het bestaande zijn ingesteld. Hoe meer er beschut is, des te geringer kans voor het nieuwe. Het prijspeil voor tal van kostenfactoren is hoog, het handelspolitiek arsenaal is zozeer ten behoeve van het oude in beslag genomen, dat er op bescherming van nieuwe bedrijven tegen uitroeiings-dumping of op compensaties tegenover niet-bredeiling van de nieuwe export weinig uitzicht bestaat, de bedrijfsgenoten in bestaande bedrijven en bedrijfstakken zijn zodanig georganiseerd en te bevoegder plaatse geaccrediteerd, dat het nieuw gevestigde bedrijf ieder ogenblik belemmering, bemoeilijking of belasting boven het hoofd hangt.

Wil men het tot stand brengen van nieuwe productietakken en moderne productiemethoden bevorderen — en alleen dan zullen de honderdduizenden werklozen weer aan de arbeid kunnen worden gebracht — dan moet men breken met een op groepsbelangen georiënteerde beschutting van het bestaande.

Men zal er meer dan tot dusverre op uit moeten zijn, steun- en stut-outillage te verminderen.

Dit wil geenszins zeggen, dat men zich van alle inmenging, bescherming, regeling en beperking zal onthouden. Menig algemeen belang eist nu en later ingrijpen van bovenaf. Maar van betekenis is het, dat men daarbij niet langer de gemeenschap, d.i. de gehele nationale samenleving, met de deelgemeenschap of belangengroep vereenzelvige of verwarre en dat men het streven van enkelingen en groepen beoordele naar de betekenis, die het heeft, niet voor de betrokken groep, maar voor het gehele volkswelzijn.

Nu is het merkwaardig, dat het afgetreden Kabinet zozeer door de conserveringspolitiek was doortrokken, dat haar ontwerpen op economisch gebied allengs het groepsbelang boven of identiek met het sociale welzijn gingen stellen. Verbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten (wet van 1935) is slechts mogelijk gemaakt, indien het algemeen belang er *positief* mee is gediend, de verordeningen van de bij de grondwetsherziening voorziene nieuwe organen (ontwerp 1936) zullen kunnen worden vernietigd als zij zijn *in strijd met* het algemeen belang, en de bedrijfsvergunningswet (ontwerp 1937) voorziet slechts beperking van vestiging, indien betrokken groepen zulks verlangen, dus *niet* als naar het zelfstandig inzicht van de Regering het algemeen belang het eist. De evolutie ging hier in de richting, waarin wij thans zeker niet verder moeten gaan. Integendeel.

Dit Kabinet treedt op op een moment, waarop de meest gesteunde en verordende groepen zich meer en meer tegen het drukkende ingrijpen gaan verzetten, op een moment, dat men meer en meer gaat inzetten, dat de samenleving geen bestuurbaar mechanisme is, doch een organisme, welks samenstellende delen zelfstandig en onverwacht reageren en eigen energie kunnen ontwikkelen, die voor de ontwikkeling van de hogere eenheid, de maatschappelijke samenleving in haar geheel, niet gemist kan worden. Maar tevens is men zich bewust geworden, geleerd door de ervaring in de voorafgaande tijd, dat die samenstellende delen, indien hun invloed te ongebreideld wordt ondervonden, schadelijk kunnen zijn voor de gemeenschap.

Een van de meest bedenkelijke verstoringen van het algemeen welzijn in het afgelopen tijdvak was de disharmonie van prijs- en beloningsniveaux. Deze is

nog niet geheel verdwenen, al is er enige nivellering gekomen. Een groot sociaal belang is er mede gediend, indien thans, bij de geleidelijke verhoging van het prijzenpeil, wordt verhinderd, dat de reeds hoogstaande categorieën hun niveau verder verhogen, alvorens zij door de achtergeblevenen zijn ingehaald. Aangezien juist het hogere niveau wordt aangetroffen in bedrijfstakken, die voor de binnenlandse markt werken, zou verdere stijging de levens- en productiekosten verhogen voor de achtergeblevenen, die daardoor verder omlaag werden gedrukt en in hun vernieuwing bemoeilijkt.

Een ernstige verstoring is ook het arbeidsconflict. Het is toch eigenlijk sociaal niet te verantwoorden, dat staking of uitsluiting in een sleutelindustrie of in het transportwezen het gehele bedrijfsleven zou ontwrichten. Evenmin is het uit sociaal oogpunt toelaatbaar, dat de gehele bevolking zich van loodgietershulp bij bevroren waterleidingen ziet verstoken, omdat loodgieterspatroons en loodgietersgezellen het niet eens kunnen worden over een gulden loon per week of een dag vacantie per jaar meer of minder, of dat een gehele stad enige tijd zonder brood of melk zou moeten leven wegens een arbeidsconflict in het betrokken bedrijf.

Wij hebben te aanvaarden, dat in een maatschappij, die op verregaande arbeidsverdeling en hoogontwikkelde specialisatie is gebaseerd, het uitoefenen van een speciale werkzaamheid sociaal gezien een werkplicht schept. Daarom moeten stakingen en uitsluitingen, en dus ook invoering van stakingsverzet wekkende maatregelen, onmogelijk zijn, voordat bemiddelings- en arbitrageprocedures ten einde zijn gebracht en moeten op de duur wellicht zelfs bedrijfstakken aangewezen kunnen worden, waarin staking en uitsluiting verboden en arbitrage bindend zullen zijn. Nog beter ware het, indien een permanent lichaam voor arbitrage of rechtspraak in het leven werd geroepen. De arbeidsverhoudingen zijn thans zodanig georganiseerd, dat geschillen door arbitrage kunnen worden opgelost en de aloude strijd achterwege kan blijven. Bij dergelijke aangelegenheden is de rest van de samenleving evenzeer, wellicht nog meer betrokken dan de partijen van werkgevers en werknemers in de betrokken bedrijfstak, vandaar dat het sociale welzijn van het geheel breideling van het conflict en van de aanspraken kan medebrengen.

Aan de vermeerdering van de welvaart der arbeidersklasse in haar geheel zou een dergelijk ingrijpen niet in de weg staan, slechts aan een bevoordeling van de ene groep boven en ten koste van de andere, en aan een voortdurende verontrusting van de samenleving. Een college van hoogstaande, betrouwbare mannen, buiten politieke invloed, zou met deze bevoordeling van arbeidsgeschillen dienen te worden belast. In hoeverre staking, uitsluiting en invoering van wijziging van arbeidsvoorwaarden tegen een gepubliceerde, gemotiveerde uitspraak in nog zullen voorkomen en in hoeverre de mogelijkheid daarvan moet worden opengelaten of beperkt, zal de praktijk moeten uitmaken. Voorloopig zou volstaan kunnen worden met staking, uitsluiting en invoering van organisatorisch bestreden wijzigingen in arbeidsvoorwaarden te verbieden, zolang bemiddeling en arbitrage niet zijn beëindigd.

Een permanent lichaam, zoals wij hier bedoelen, zou ook op ander gebied nuttig werk kunnen verrichten. Want in onze moderne maatschappij bestaan er krachten en machten, wier vernieuwende werking wij niet kunnen missen, maar die anderzijds het welzijn van de samenleving kunnen bedreigen en schaden. Dat zijn niet in de eerste plaats de uit de band springende kleineren, die in onverstand somtijds het tot stand komen van meerdere doelmatigheid en stabiliteit in een bedrijfstak kunnen verhinderen. Maar dat zijn veelmeer de machtige enkelingen en groepen, die niet meer door de reacties van anderen in toom gehouden worden.

Zulke ongecontroleerde, ongebreidelde machten zijn

er in onze moderne maatschappij: de leiders van grote concerns, de leiders van ondernemersorganisaties en de leiders van vakbonden, in zekere mate ook de leiders van het bankwezen. Zij allen kunnen veel heil brengen aan de gemeenschap, maar zij kunnen haar ook veel onheil berokkenen. Zij kunnen schepen en vernietigen, leven wekken en groei belemmeren.

Velen hunner zijn zich dat niet bewust. Zij handelen nog naar de mentaliteit van de kleineren, die nog voor het persoonlijk bestaan moeten zwegen en daarbij slechts kunnen streven naar materieel voordeel. Ook deze leiders vatten nog slechts dat materiële voordeel in het oog, niet in de eerste plaats voor zichzelf, maar voor de onderneming of de groep, wier belang zij dienen. Zij zien — op enkele uitzonderingen na — nog niet, dat sociale macht sociale plicht impliceert, dat van personen in hun positie een ruimere blik op de behoeften van de samenleving kan worden verwacht.

Eens hebben vorsten dezelfde ontwikkeling doorgeemaakt. Toen zij nog lagere edelen of gelijken hadden te bevechten, was winst hun drijfveer. Als alleenheersers gingen zij enige tijd in de oude lijn voort, hun gebied en hun civiele lijst te vermeerderen door veroveringsoorlogen, huwelijken, ruilingen en andere transacties. Maar hoe meer hun bestaan beveiligd werd tegen mededingers, des te meer wijdde zij zich aan de belangen van het volk. En dit te meer, naarmate zij bij dit volk tegenwicht vonden tegenover handelwijzen, hun door eigenbelang, ijdelheid, eerzucht of machtswaan ingegeven.

Deze ontwikkeling mag nu van de genoemde leiders worden verwacht. Zij hebben niet langer strijd om het eigen bestaan te voeren. Hun bedrijf of organisatie is een onmisbaar element in de moderne maatschappij, die hun producten of hun voorlichting niet kan ontberen. Deze machtigen zijn aan hun positie verplicht, zich bij hun handelingen, die toch wel steeds het belang van hun organisaties zullen dienen, rekenschap te geven van de sociale uitwerking.

Ook zij zullen tot dit sociaal dienen kunnen worden gebracht door tegenwichten. Indien wat zij doen aantastbaar, vernietigbaar is, worden zij meer en meer gedrongen tot een algemeen sociale mentaliteit, die nu nog slechts bij enkele hunner bestaat.

Daartoe zal dienstig zijn een lichaam, zoals wij hierboven bedoelden, een lichaam, dat het midden houdt tusschen een economische rechtbank en een economisch openbaar ministerie. Zulk een lichaam, samen te stellen uit een aantal voor het leven te benoemen personen van grote kundigheid en betrouwbaarheid, voorzien van een staf medewerkers, zou ruime bevoegdheid van onderzoek moeten verkrijgen en voorts het recht te publiceren wat zijn inziens moet worden bekend gemaakt, bij den gewonen rechter vernietiging te vorderen van handelingen en overeenkomsten, welke het strijdig acht met de goede zeden en de openbare orde¹⁾, alsmede prijsverhogingen te vernietigen of minimumprijzen vast te stellen. Hetzelfde lichaam zou kunnen worden ingeschakeld in de procedure van verbindendverklaring van overeenkomsten in het algemeen belang, bijvoorbeeld ter verkrijging van grotere doelmatigheid van bedrijfsmethoden of grotere stabiliteit in een bedrijfstak.

Waar het lichaam niet politiek verantwoordelijk is gedacht, bestaat geen gevaar voor bijzondere bevoordeling of achterstelling. Dat het, behoudens in zijn jaarverslag, geen verantwoording heeft af te leggen, is geen achteruitgang: thans zijn de economisch machtigen aan niemand verantwoording schuldig, dan worden zij gecontroleerd door een lichaam, dat op het sociale belang is ingesteld en welks ingrijpen publiek wordt en in publieke organen kan worden beoordeeld. Hetgeen, ook zonder het bestaan van staatsrechtelijke

¹⁾ Vergelijk met betrekking tot dit deel der taak mijn artikel Tegenwicht! in De Naamlooze Vennootschap van 15 October 1933. blz. 193.

verantwoordelijkheid, invloed op zijn handelingen zal hebben. De leiders van concerns en organisaties, zich zodoende gecontroleerd wetende, zullen daardoor meer en meer, naast het belang van de door hen geleide lichamen, het algemeen sociale welzijn in het oog vatten, zoals van personen in hun hoge posities mag worden verwacht. Hun kracht blijft ongebroken, in het begaan van nieuwe wegen zullen zij niet worden belemmerd, slechts uitbuiting van beschutte en monopolioide posities wordt voorkomen. Want juist daardoor wordt de vernieuwing belemmerd.

Het doet op het eerste gezicht paradoxaal aan, te menen, dat de mogelijkheid van beperkend ingrijpen de activiteit versterkt en de sociale mentaliteit bevordert. Toch is dat het geval. De kleine, opstrevende beginner, die nog eigen voordeel zoekt en van nature gemakkelijk door anderen wordt in toom gehouden, vindt een vrijer veld dan thans. En het nieuwe tegenwicht werkt voornamelijk ten aanzien van hen, die, gezien hun machtige, publiek bekende en gewaardeerde, en persoonlijk veilige positie, dan ook niet meer in overheersende mate worden gedreven door de zucht naar materieel voordeel, doch door het verlangen naar succes in de ogen van de zeer velen, die hen gadeslaan, waardoor zij vatbaar zijn voor een meer sociale mentaliteit. Er zijn tekenen, dat in deze geest een nieuwe gemeenschapszin ontkiemende is. De ontwikkeling en de groei daarvan dient te worden bevorderd en zodanig geleid, dat het een gemeenschapszin wordt, die zich niet opsluit binnen de grenzen van stand, klasse of bedrijfstak, maar die het welzijn van de gehele samenleving in al haar geleidingen wil bevorderen en dus de qualificatie sociaal waardig is.

Met dit doel voor ogen kan de economische politiek zich geleidelijk, van de beschutting van het oude, door die beschutting bevoorrechte, herorienteren op de bevordering van het nieuwe. Want dat nieuwe moet komen, daar het onontbeerlijk is, willen wij verlost zijn van de werkloosheid en al de daaruit voortvloeiende ontbindingselementen. P.

PUNT ÉÉN, BESTRIJDING DER WERKLOOSHEID, EEN ZAAK VAN MONETAIRE POLITIEK.

Men zou het verleden gaarne laten rusten, indien zijn gevolgen in het heden den weg niet versperden naar de toekomst.

Er is een tijd geweest, waarin het boetekleed den man niet ontsierde — en wie zou toen teruggetreden zijn in het hoe en waarom van misslagen, die reeds openlijk waren erkend? Maar de tegenwoordige tijd, waarin het logische en critische denken zoo sterk teruggedrongen is door mystiek en sentiment, vraagt naar gezaghebbende figuren, naar het imponeerende gebaar en de pose van den sterken man is kwalijk te combineeren met het kemelsharen kleed.

Zoo zal men het wel moeten verklaren, dat zij, die in het verleden de dragers zijn geweest van de aanpassingspolitiek — die toch door het thans afgetreden kabinet sedert September 1936 officieel is vaarwel gezegd — tijdens de verkiezingen dit thema opnieuw op het tapijt hebben gebracht, na afloop hebben geconstateerd, dat de aanpassingspolitiek het heeft gewonnen en dat de opleving, die op de devaluatie is gevolgd — het „loon der aanpassing” is.

De waarheid is, dat de aanpassingspolitiek, acht maanden vóór de verkiezingen reeds overleden, bij de stembus geen rol van betekenis meer heeft gespeeld. Maar als men het tegendeel wil volhouden, moet men constateeren, dat de aanpassing bij de stemming een nederlaag heeft geleden.

De vier partijen, die deze politiek tot het laatste toe zijn trouw gebleven, namelijk de Anti-Revolutionairen, de Christelijk-Historischen, de Vrijheidsbond en de Vrijzinnig-Democraten, haalden bij de Tweede Kamer verkiezingen in 1933 in totaal 34.85 pCt. van de uitgebrachte stemmen; in Mei 1937 was dit gedaald tot 33.70 pCt.

De twee partijen, die zich in het bijzonder de laatste twee jaren reeds scherper tegen de aanpassingspolitiek hadden verzet, namelijk de R.K. Staatspartij en de S.D.A.P., stegen van een totaal van 49.35 in 1933 tot een totaal van 50.75 pCt. in 1937.

De voorstanders der aanpassingspolitiek gingen dus in stemmenpercentage achteruit en beschikken thans hoogstens over ½ de deel der uitgebrachte stemmen, waarbij er bovendien mee te rekenen is, dat er vooral onder de Christelijk-Historischen een vrij sterk en groeiend verzet tegen de aanpassingspolitiek merkbaar was.

De tegenstanders der aanpassing daarentegen gingen in stemmenpercentage vooruit; zij *overschreden bij de laatst gehouden verkiezingen de volstrekte meerderheid van alle uitgebrachte stemmen.*

In den rustigen, soliden betoogtrant, die zich langzaam en geleidelijk voortbeweegt van het bijzondere naar het algemeene en ook uit de ervaringen van iederen dag reeds levenswijsheid weet te puren, hebben de voorstanders van de aanpassingspolitiek in de verkiezingsdagen deze nog eens als de meest natuurlijke, de heelemaal vanzelfsprekende, aan het Nederlandsche volk voor oogen weten te stellen.

Een huisgezin, dat zijn inkomsten ziet verminderen en niet in de schuld wil raken, bekrimpt op zijn uitgaven. Desgelijks doet het bedrijf, wanneer de afzet vermindert en de verkoopprijzen dalen. Spreekt het dan niet vanzelf, dat de overheidskassen, bestuurd met de zorgvuldigheid van een goed huisvader, dezelfde politiek moeten volgen? Men moet toch iets van een bankroetier in zich hebben — aldus de door den redenaar niet uitgesproken, maar door het publiek met graagte zelf getrokken conclusie — indien men hierop iets heeft aan te merken.

Met een klein beetje meer inspanning is echter de fout in dit oogenschijnlijk zeer aantrekkelijke betoog gemakkelijk te doorgronden.

De leider van het huisgezin is als zoodanig alleen verantwoordelijk voor het evenwicht van zijn eigen budget. Wanneer hij zijn uitgaven beperkt, heeft dit misschien (zeg liever met zekerheid) onaangename gevolgen voor derden. Maar van deze gevolgen behoeft hij zich als verantwoordelijk hoofd van het eigen huisgezin niets aan te trekken. Want zijn reactie is in Nederland één half millioenste deel van de reacties van alle Nederlandsche huisgezinnen gezamenlijk. Of hij dus zus handelt of zoo handelt, hij kan zich altijd troosten met de gedachte, dat door zijn gedraging de economische toestand van Nederland practisch niet wordt beïnvloed. Hij reageert op een milieu, dat door zijn individueele reactie geen merkbare wijziging ondergaat.

En ook al zou hij, stel een oogenblik dit onwaarschijnlijke geval, na diepgaande bestudeering van de categorische imperatief van Kant en van den invloed, dien een algemeene vermindering van uitgaven op de werkloosheid in een land moet uitoevenen, tot de conclusie komen, dat zijn handelwijze niet aan de hoogste ethische normen voldoet, omdat zij geen bruikbaren grondslag kan vormen voor een algemeenen gedragsregel, dan nog zou deze sombere conclusie hem van de vermindering van zijn uitgaven niet mogen terughouden, omdat immers het maken van schulden evenmin grondslag kan zijn voor een algemeene gedragslijn. En volkomen terecht zal zijn gezond verstand hem zeggen, dat dit tastbare en onmiddellijke bezwaar zwaarder behoort te wegen dan het verder verwijderde, voor het gevoel altijd eenigszins questieuze vermeerderen van de werkloosheid.

De eerzame huisvader brengt dus zijn budget in evenwicht; gezond verstand, wetenschap en moraal hebben er vrede mee.

Precies hetzelfde betoog geldt voor de reactie van het individueele bedrijf. Ook de allergrootste onderneming omvat niet meer dan één of twee procent van de geheele in een beroep werkzame bevolking. Ook

de leiding van deze onderneming kan er zich dus mee troosten, dat haar aanpassingsmaatregelen, loonsverlaging, ontslag van personeel, enz., aan het milieu, waarin zij werkzaam is, praktisch niets veranderen. En ook zij zal niet weerhouden worden door de categorische imperatief van Kant. De milieu-voorwaarden kan zij toch van haar onderneming uit niet beheerschen en zij heeft er ook als onderneming geen verantwoordelijkheid voor. Het in stand houden van het aan haar zorgen toevertrouwde bedrijfsorganisme daarentegen is haar eerste en duurste plicht.

Maar volkomen anders ligt het vraagstuk voor de overheid, voor den staat. Wanneer deze en voor haar eigen huishouding en voor de particuliere ondernemingen en voor de gezinnen de leus der versobering preekt, dan moet de voor deze gedragslijn verantwoordelijke staatsman er van overtuigd zijn, dat de veranderingen van de milieuvoorwaarden, die nu in dit geval wel degelijk op zeer merkbare wijze door zijn individueelen wil worden beïnvloed, op den langen duur ten bate strekken van het algemeen.

Met andere woorden: de staatsman, die de aanpassingspolitiek verdedigt, kan er zich niet met een Jantje-van-Leiden afmaken door parallellen te trekken met de gedragslijn van het huisgezin of van de onderneming. Hij draagt de verantwoordelijkheid voor het algemeen en moet dus de stelling waar maken, dat de politiek van stelselmatig doorgevoerde verlaging van loonen en prijzen aan het geheele economische en sociale organisme ten goede komt.

Op dit oogenblik komt de theoretische econoom van den ouden stempel den staatsman te hulp en zegt: het bewijs, dat aanpassingspolitiek strekt ten bate van het algemeen, erkennen wij als noodzakelijk, maar wij zijn bereid het u meteen te leveren. Het is eenvoudig. Luister slechts: In tijd van crisis daalt het geldloon, maar de prijzen dalen meestal sterker, de reële loonen stijgen. Dit heeft tot gevolg, dat de verhouding, waarin het maatschappelijk inkomen verdeeld wordt, zich wijzigt ten nadeele van het kapitaal. De ondernemingen zijn verliesgevend geworden, omdat in verband met de gedaalde prijzen relatief te hooge loonen worden betaald. Verlaag de loonen en gij herstelt de rentabiliteit, daarmede het expansievermogen van de ondernemingen, dusdoende bestrijdt gij de werkloosheid op gezonde basis¹⁾.

Ik antwoord hierop als volgt: Uw betoog bestaat uit drie afzonderlijke deelen:

- 1e. in tijd van crisis stijgt het reële loon;
- 2e. voor bestrijding van de werkloosheid is het noodzakelijk dit reële loon te doen dalen;
- 3e. de daling van het reële loon, dus de bestrijding van de werkloosheid, wordt het doelmatigst verkregen door de verlaging van het nominale loon.

Over uw eerste stelling bestaat tusschen ons geen verschil van meening. Zeker niet, indien gij haar beperkt tot de reële loonen van de arbeiders in de industrie en dus de landarbeiders uitdrukkelijk uitzondert. Gij behoeft deze stelling zelfs niet met uitvoerige statistieken, zooals bijv. geschied is in de brochure van den heer M. Rooy, aan te toonen, want het staat voor mij a priori vast, dat dit zoo zijn moet.

Het reële loon immers is gelijk aan het nominale loon gedeeld door den prijsindex. De prijsindex is gelijk aan de som van de gewogen indexcijfers van het nominale loon plus die van de grondstoffen plus die van het nominale ondernemersinkomen, het kapitaalinkomen, de risicopremie, enz.

Aangezien nu in tijd van crisis de grondstofprijzen en de winsten in veel sterker mate dalen dan de loonen, daalt ook de noemer van de breuk in sterker mate dan de teller, zodat haar waarde, i.c. het reële loon, moet toenemen.

Deze in het oog springende waarheid heb ik op de

¹⁾ Vergelijk ook het antwoord van Prof. W. C. Mees in E.-S.B. van 21-4-1937, Conversie en koopkracht-theorie.

laatste vergadering van de Vereeniging voor Staatshuishoudkunde en Statistiek nog eens onderstreept. Wij behoeven er hier dus verder niet op te insisteren.

Ook met uw tweede stelling kunnen wij ons in hoofdtrekken vereenigen. Want de bestrijding der werkloosheid moet geschieden door de uitbreiding der bedrijvigheid; de bedrijvigheid kan zich alleen expandeeren, indien en voor zoover dit op rendabele basis mogelijk is. De verkoopsrijzen moeten dus weer een element van kapitaalrenumeratie bevatten. Gedeeltelijk kan dit herstel van de rentabiliteit verkregen worden door de altijd voortgezette rationalisatie. Maar aangezien deze over het geheel van het bedrijfsleven genomen slechts een daling van kosten teweeg brengt van 1 à 2 pCt. per jaar, is het niet aannemelijk, dat alleen uit dezen hoofde de rentabiliteit op korten termijn kan worden hersteld.

Het ontbrekende moet dus verkregen worden hetzij door verlaging der loonen, hetzij door verhooging van prijzen. En uit dit zoo juist genoemde alternatief volgt onmiddellijk, dat de derde stelling *niet* voetstoots kan worden aanvaard. Wij staan hier aan den tweeklomp en hebben nog nader te onderzoeken, welke van de beide zoo juist genoemde mogelijkheden: of het verlagen der loonen, of het verhoogen der prijzen, de beste perspectieven biedt voor de bestrijding van de werkloosheid.

En nu kan men, op geheel dezelfde wijze als wij deductief en inductief het bewijs voerden van stelling, ook het bewijs construeeren, dat het verlagen der geldloonen (niet natuurlijk gezien voor de enkele onderneming bij gelijkblijvend milieu, maar gezien voor de totaliteit der ondernemingen en dus bij veranderend milieu), niet kan bijdragen tot herstel van de rentabiliteit en dus ook niet tot bestrijding van de werkloosheid.

Deductief:

Het indexcijfer der economische activiteit is in een gesloten economisch milieu voor te stellen door een breuk, waarbij in den teller staat het nominale geldbedrag van de actieve (d.w.z. aan den ruil deelnemende) vraag en waarbij in den noemer staat de prijsindex.

Wanneer men nu de loonen verlaagt, dan daalt onmiddellijk de teller van deze breuk, maar de noemer blijft door de bestaande en onveranderbare vertragsverschijnselen in den kleinhandel nog gedurende vele maanden constant. Hieruit volgt met dwingendheid, dat het volume van den afzet kleiner wordt, dus dat de werkloosheid stijgt.

Ook indien na eenigen tijd de verlaging der loonen tot uiting is gekomen in de daling der kleinhandelsprijzen, zal de oorspronkelijke mate van activiteit niet meer geheel terugkeeren, omdat de noemer van de breuk naar verhouding minder is gedaald dan de teller: het overbrengen van een bepaald volume koopkracht van het looninkomen naar het kapitaalinkomen beteekent altijd, dat deze koopkracht, zoo zij al aan den actieven ruil participeert, aanzienlijk later dan het loon aan dezen ruil deelneemt dan toen zij nog deel van het loon uitmaakte¹⁾.

Inductief:

Het inductieve bewijs van de stelling is op groote schaal geleverd door de resultaten van de aanpassingspolitiek in Nederland en in andere landen. Ik mag voor gegevens in dit opzicht verwijzen naar mijn artikel in E.-S.B. van September 1936 en in de Maart-aflevering van het Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad.

* *

¹⁾ Men zie voorts mijn artikel in „De Economist” van December 1934, „Berekening van den omvang der werkloosheid als gevolg van prijsdaling in een gesloten economisch milieu”.

Staat het op grond van het bovenstaande dus vast, dat loonsverlaging niet tot het doel kan leiden, maar dat de remedie uitsluitend gezocht moet worden in het verhoogen der prijzen, dan rijst de vraag hoe dit herstel van het prijsniveau praktisch verwezenlijkt kan worden.

Want het is zonder meer duidelijk, dat de impulsen in deze niet van de individueele ondernemingen kunnen uitgaan. In principe staan dus slechts twee wegen open:

a. de samenwerking van een aantal gelijksoortige ondernemingen in eenzelfde bedrijfstak, hetwelk tot uiting komt in het, al dan niet met steun van overheidswege, streven naar ordening;

b. het vergrooten van de vraag.

Wanneer men nu de zoo juist gegeven analyse van den invloed van loonsverlaging op de werkloosheid nog eens mutatis mutandis wil toepassen voor den invloed van prijsverhooging, dan is het duidelijk, dat de bovengegeven breuk, welke de maat is voor de economische activiteit, opnieuw verlaging ondergaat, wanneer men den teller constant houdt en den noemer door het verhoogen der winstmarge vergroot.

Het streven naar prijsherstel in tijd van crisis door middel van ondernemersovereenkomsten moet dan ook met zekerheid bijdragen tot het vergrooten der werkloosheid.

Vruchtbare perspectieven zijn langs dezen weg niet te vinden. Er blijft dus slechts één weg over: *vergrooting van de vraag*. En aangezien alle gezins- en bedrijfshuishoudingen in tijd van crisis genoopt worden tot vermindering van de vraag, kan de vergroo-ting alleen van de overheid uitgaan.

* * *

De bestrijding van de werkloosheid in grooten stijl legt de overheid dus twee taken op, die in onderlingen samenhang moeten worden uitgevoerd:

1e. het nemen van maatregelen, die verlaging van het Nederlandsche prijsniveau, in Guldens gemeten, eens voor al onmogelijk maken;

2e. het zelfstandig creëren van koopkrachtige vraag, indien en voor zoover ook bij gelijkblijvend of zeer geleidelijk stijgend prijsniveau nog aanzienlijke werkloosheid mocht optreden.

Het volbrengen van de eerste taak was onder de heerschappij van den gouden standaard niet mogelijk en zal ook in de toekomst opnieuw onuitvoerbaar worden, indien men zich te kwader ure mocht binden, aan een stelsel van vaste valutaverhoudingen, dat niet, voorafgegaan wordt door afdoende maatregelen inzake stabilisatie van het prijsniveau.

Aangezien dit laatste in afzienbaren tijd niet mag worden verwacht, zal Nederland goed doen zich de duur gekochte vrijheid ten aanzien van zijn valuta, volledig ten nutte te maken voor bescherming van het binnenlandsche prijsniveau.

Nederland heeft hierbij een bij uitstek gunstige strategische positie, omdat het een klein land is, dat bovendien beschikt over zeer groote nationale rijkdommen en over het best georganiseerde bedrijfsleven van de geheele wereld.

Omdat Nederland een klein land is, kan het zich door middel van zijn valuta telkens los maken van de bewegingen van het wereldprijsniveau, indien dit opnieuw een dalende richting mocht inslaan. Zulks in tegenstelling tot groote landen als de Vereenigde Staten of het Britsche Imperium, binnen welke grenzen practisch het wereldprijsniveau ontstaat en dat dus door deze landen door middel van valutapolitiek slechts in zeer geringe mate kan worden gereguleerd.

Zooals zoo vaak in de geschiedenis wil ook hier de ironie der ontwikkeling, dat de vrijheid der valuta, welke de groote landen zich het eerst hebben toegeëigend en welke door Nederland tot het uiterste toe is bestreden, per slot van rekening een toestand

heeft geschapen, welke veel betere perspectieven biedt voor het kleine land dan voor het groote.

En omdat Nederland groote rijkdommen bezit en de beschikking heeft over een solied gefinancierd en voortreffelijk georganiseerd bedrijfsleven, kan het zich de vrijheid van valuta veroorloven en daarbij tevens te allen tijde de baas blijven over den koers, welken men de eigen valuta wil doen aannemen en daarmee tevens over de ontwikkeling van het prijsniveau binnenslands.

Het is bijzonder verheugend, dat de President van De Nederlandsche Bank in zijn jongste jaarverslag als zijn meening heeft uitgesproken, „dat het geenszins zijne bedoeling is, een geleidelijke en binnen perken gehouden prijsstijging uit den boeze te achten.”

Maar het spreekt vanzelf, dat de tijd voorbij is, waarop het voeren der monetaire politiek aan één enkel persoon kon worden overgelaten.

De reguleering van het Nederlandsche prijsniveau is een zaak, welke over het wel en wee van het geheele Nederlandsche volk beslist. De monetaire politiek behoort dus gevoerd te worden door de Regearing onder verantwoordelijkheid aan de Staten Generaal.

Het is hoog tijd, dat de volksvertegenwoordiging door een breed opgezet debat zich van haar verantwoordelijkheid in deze bewust toont en de maatregelen neemt, die er ook in de toekomst voor zullen hebben te zorgen, dat de monetaire politiek voortaan gevoerd wordt in overeenstemming met de werkelijke belangen des lands, zooals deze door het Nederlandsche volk na volkomen vrije gedachtenwisseling worden begrepen.

* * *

Indien het mocht blijken, dat, ondanks een gelijkblijvend of geleidelijk stijgend binnenlandsch prijsniveau, door middel van doeltreffende valutapolitiek te allen tijde in evenwicht gehouden met het wereldprijsniveau, toch nog een aanzienlijke mate van werkloosheid in Nederland mocht blijven bestaan — een vraag waarop de eerstvolgende jaren het antwoord kunnen geven — dan is het aangewezen, dat de overheid daarenboven een doeltreffende politiek van openbare werken in het leven roept. Deze moet dan in twee opzichten verschillen van het tot dusver op dit gebied gepresterde.

In de eerste plaats moet men met de voorbereiding van deze werken, die van nature tijdroovend is, thans reeds een aanvang maken, zoodat een stapel projecten op elk willekeurig oogenblik kant en klaar gereed ligt.

In de tweede plaats moet men hiermede niet een prijsdrukkende, maar uitsluitend een prijsstabiliseerende werking beoogen.

Dit is uitvoerbaar, indien men voor elk project een maximum prijs vaststelt, tegen welken het te allen tijde door een bepaalde groep van ondernemers kan worden afgeroepen. Deze maximum prijs moet dan gebaseerd zijn op het min of meer stabiele prijsniveau van Nederlandsche loonen en andere kostenelementen en eventueel een hausse- en baisse-clausule behelzen voor de variabiliteit van uit het buitenland te betrekken materialen.

De calculatietechniek is meer dan voldoende ontwikkeld om den kostprijs van dit soort objecten met een groote mate van accuratesse te kunnen vaststellen.¹⁾

Indien men dan den uitvoeringsprijs gelijk aan of enkele procenten beneden kostprijs stelt, heeft men de zekerheid, dat het prijsniveau in de daarvoor in aanmerking komende bedrijfstakken niet beneden dit peil kan dalen.

Men stabiliseert dusdoende de beide grootheden, die onverbrekkelijk samenhangen: prijsniveau en economische activiteit.

¹⁾ Deze zelfde gedachte is voor wat den woningbouw betreft reeds vóór een 15-tal jaren ontwikkeld in het Verslag van de Commissie van Onderzoek naar de toestanden in het Bouwbedrijf; Den Haag 1921/22.

In geen geval is er plaats voor eenig defaitisme, dat zich thans reeds zou neerleggen bij een duurzaam verhoogde, blijvende werkloosheid in Nederland. Ons land is in de laatste tientallen jaren, die aan 1931 voorafgingen, steeds een gebied geweest, dat dank zij zijn innerlijke kracht onder werkloosheid minder te lijden had dan de meeste andere landen.

Het zal deze positie opnieuw herwinnen, indien men slechts den moed heeft om de fouten van het verleden te herstellen met dezelfde consequentie en hardnekkigheid, waarmede deze in de jaren, die achter ons liggen, zijn gemaakt.

J. GOUDRIAAN.

STRUCTURELE WERKLOOSHEID.

Onder structurele werkloosheid wordt, zoals men weet, de werkloosheid verstaan, die er overblijft wanneer men de seizoenwerkloosheid en de conjunctuur- (of crisis-)werkloosheid buiten beschouwing laat. Nu kan men daarbij nog tweërlei weg volgen. Men kan als seizoenwerkloosheid beschouwen alle werkloosheid die het slechte seizoen méér te zien geeft dan het goede seizoen — de zomermaanden. Op dezelfde manier kan men als conjunctuurwerkloosheid beschouwen alle werkloosheid, die de slechte conjunctuurphase meer vertoont dan de gunstige conjunctuurphase. Dan zou de structuurwerkloosheid slechts zijn de werkloosheid, die er in de zomermaanden van het jaar van gunstigste conjunctuur bestaat. Een andere opvatting is, dat men de seizoenwerkloosheid gelijk neemt aan de winterwerkloosheid min de gemiddelde werkloosheid van het jaar in kwestie; en dat men als conjunctuurwerkloosheid beschouwt de werkloosheid in een depressie min de gemiddelde werkloosheid over een gehele conjunctuurgolf. Dan zou de structurele werkloosheid gelijk zijn aan de gemiddelde werkloosheid over een gehele conjunctuurgolf en daarmee aanzienlijk hoger. Ieder is vrij om de definities te kiezen die hij wil; maar uiteraard is de interpretatie verschillend in beide gevallen.

Gaat men uit van de opvatting, dat de seizoenwerkloosheid onvermijdelijk is, terwijl daarentegen de conjunctuurwerkloosheid vermeden kan worden — zij het dat dat vraagstuk daarom nog niet als opgelost is te beschouwen —, dan is het meest logisch, een tussenweg te kiezen en de seizoenwerkloosheid op de eerste, de conjunctuurwerkloosheid op de tweede wijze te definiëren. De structuurwerkloosheid is dan de werkloosheid, die er bestaat in de zomermaanden van het jaar, waarin men zich ongeveer in conjunctuurevenwicht bevindt. Dit laatste kan men op verschillende wijzen ruw proberen te schatten¹⁾. Doch ik meen wel ineens te mogen vaststellen, dat ook de grootste optimist omtrent de conjunctuurontwikkeling van de eerste jaren er mee zal rekenen, dat er in Nederland een aanzienlijke structuurwerkloosheid zal blijven in de eerstkomende jaren.

Er zal ook m.i. wel weinig meningsverschil bestaan over de wenselijkheid, dat deze werkloosheid wordt bestreden. Zij betekent toch immers, behalve ellende voor de betrokken gezinnen, het braak laten liggen van arbeidskracht, terwijl er nog zoveel nuttig werk gedaan kan worden.

De grote kwestie daarbij is echter, dat de bestrijding van de structuurwerkloosheid niet op dezelfde wijze kan geschieden als de bestrijding van de conjunctuurwerkloosheid. Hierin is ook het belang gelegen van de onderscheiding van die twee soorten werkloosheid.

Kan men b.v. hopen de conjunctuurwerkloosheid aanzienlijk te bestrijden door het doen uitvoeren van openbare werken door geleend geld, de structuurwerkloosheid kan men op die wijze niet aanpakken. Ten eerste niet omdat men in de mate, waarin dat

nodig zou zijn, niet kan blijven lenen. De staatsschuld zou veel te snel oplopen. Perioden van lenen moeten worden afgewisseld door perioden van terugbetalen! Ten tweede echter omdat het middel bovendien onwerkzaam is tijdens de goede conjunctuur. De voornaamste werking toch van het uitvoeren van openbare werken met geleend geld in depressietijd is, dat men daarvoor geld aantrekt, dat anders opgepot zou worden en dat men daardoor de geldcirculatie en dienovereenkomstig de goederenafzet verhoogt. In tijden van goede conjunctuur zal men het geleende geld echter aan andere bestemmingen onttrekken en dan krijgt Prof. Cassel gelijk, die eens in algemene zin betoogde dat „openbare werkverschaffing” slechts werkverplaatsing is. Men moet bij al deze problemen zorgvuldig onderscheiden tussen depressie en hoogconjunctuur; iets waaraan men zich in de bestrijding van b.v. het Plan van de Arbeid vaak niet heeft gehouden. Zodoende is met het woord koopkrachttheorie, dat ook door economen van naam op een dubbelzinnige wijze is gebruikt bij de zoëven genoemde bestrijding, veel misverstand gewekt.

Men kan dus de structuurwerkloosheid niet met dezelfde middelen bestrijden als de conjunctuurwerkloosheid. Rest de belangrijkste vraag: hoe kan men de structuurwerkloosheid wél bestrijden?

In de loop der tijden zijn verschillende bestrijdingsmiddelen genoemd waarvan de voornaamste hier nog even mogen worden gereleveerd. Methodisch zou ik daarbij nog even willen opmerken, dat men voor dit vraagstuk nu wél (in tegenstelling tot de conjunctuurvraagstukken) van de stellingen van de statische economie mag gebruik maken. Deze economie toch behandelt vraagstukken van evenwicht, langzame veranderingen en blijvende veranderingen, alles van toepassing op de structurele ontwikkeling. Het voordeel van het bewust gebruik maken van de economische wetenschap als instrument van analyse is, dat men dan meerdere zekerheid heeft omtrent al dan niet volledigheid van het betoog. Zo kan men dan b.v. onmiddellijk een scheiding in twee soorten bestrijding van structuurwerkloosheid maken:

1o. maatregelen, die de prijs van de arbeid betreffen en

2o. maatregelen, die de overige factoren van invloed op de vraag betreffen.

Een voorbeeld van de eerste groep is de gewone loonsverandering (verhoging of verlaging). Er is nog al eens strijd over of verlaging dan wel verhoging voor de werkgelegenheid gunstig zou zijn. Het vraagstuk is ingewikkeld. Voor een klein land, aangewezen op internationale ruil, is het het meest waarschijnlijk, dat verlaging van lonen voor de werkgelegenheid meer oplevert. Nauwkeurige onderzoeken zouden echter nog steeds gewenst zijn.

Een duidelijk hiervan te scheiden kwestie is echter of men om andere, sociale, motieven, loonsverlaging wel gewenst kan achten. Persoonlijk voel ik voor de sociale motieven tegen loonsverlaging. Zij kunnen tot gelding gebracht worden wanneer men van elkaar los maakt het loon als kostenelement en het loon als inkomen van de arbeider. Dit laatste kan gebeuren door het verlenen van toeslagen op de lonen aan elke onderneming. Ik heb dit voorstel reeds elders verdedigd, evenals andere schrijvers daarvoor reeds zijn opgekomen¹⁾ en het komt mij voor, dat een serieuze discussie van de zijde van tegenstanders nog niet is geleverd. Doch ik wil in dit korte opstel niet verder ingaan op kwesties, die nog in de wetenschappelijke sfeer zo weinig doorwerkt zijn.

Daarom wend ik mij tot maatregelen, die tot doel hebben om de vraag naar arbeid blijvend te vergroten zonder de lonen te veranderen. Onder de belangrijkste in actuele discussies besproken voorstellen

¹⁾ Zie b.v. „Conjunctuurdiagnose met behulp van spanningsbarometers”, De Ned. Conjunctuur, Mei 1937.

¹⁾ Met name A. Bijl in de vergadering te Oxford van de Econometric Society (1936) en N. Kaldor in *Economica* (1936).

noem ik, zonder nu het theoretisch economisch schema verder te volgen¹⁾:

- a. industrialisatie;
- b. vergroting van het volume van de uitvoer;
- c. maatregelen tegen overdreven rationalisatie.

Enkele kanttekeningen op deze drie punten zullen het slot vormen van deze beschouwing. Het eerste punt is weinig toegankelijk voor algemeen-economische discussie. Het komt voornamelijk aan op de afzonderlijke gevallen, en alleen een uitgebreide technische en commerciële kennis kan hier verder brengen. Het apparaat, dat nodig is om hier een systematische exploratie te voltrekken, begint in Nederland te groeien; laat men tonen wat men kan!

Bij punt b. denk ik zowel aan vergroting van de uitvoer door het vrijer maken van het handelsverkeer als door bewuste ruilregelingen. In principe kunnen beide wegen vanuit de huidige toestand bijdragen tot verhoging van de welvaart in het algemeen en van de werkgelegenheid in het bijzonder. Waar de weg van de grotere vrijheid in belangrijke mate versperd is, zal men zijn krachten zeker niet mogen onthouden aan de andere weg, die bovendien voordelen biedt van een groter zekerheid t.a.v. toekomstige mogelijkheden. Doch ook hier is een grote specifieke kennis nodig om voordeel te brengen. Een schatting maken van de resultaten, die te bereiken zijn binnen een paar jaren, is zeer moeilijk.

Alweer hetzelfde kan worden opgemerkt omtrent maatregelen tegen overdreven rationalisatie, waarbij nog heel wat te zeggen zou zijn over wat „overdreven” rationalisatie is. Een belangrijke bijdrage tot de studie van dit vraagstuk wordt m.i. geleverd door het betreffende hoofdstuk in het Nederlandse Plan van de Arbeid, waarvan een serieuze discussie ook nog bijna niet gegeven is door tegenstanders. Ook hier is men overigens nog in een probleem, dat de studeerkamer eerst ten dele verlaten heeft.

Eén algemeen principe moet nog worden opgesteld aan het eind van ons overzicht. Dat is dit: zolang ook bij volop werken aan de oplossingen, die aanvaard worden, nog een aanzienlijke werkloosheid blijft bestaan voor de eerstkomende jaren, moet door sociale voorzieningen het werk „verdeeld” worden of moeten bijzondere categorieën worden uitgesloten van werk om het voor andere beter te maken („twee voor één”: andere vormen van roulering; vervroegd pensioen; verhoging leerplicht?). Want de „troost”, „dat het over drie jaar in orde” zou komen is waarlijk al te schraal voor wie de werkloosheid ondergaat.

J. TINBERGEN.

¹⁾ Ik hoop daartoe een andere gelegenheid aan te grijpen.

RICHTLIJNEN VOOR DE ECONOMISCHE EN FINANCIËLE POLITIEK VAN NED.-INDIË GEDURENDE HET KOMENDE VIERJARIGE TIJDVAK.

I. Bescherming van de bosbouw.

Om met het belangrijkste te beginnen: *de bossen moeten worden beschermd*. Uit de aard der zaak heeft deze richtlijn niet alleen betekenis voor de komende regeringsperiode, maar behoudt zij die voor de toekomst, in het bijzonder zolang het bosbeheer in de buitengewesten niet behoorlijk geregeld is. Tot dan toe zal dit punt als nummer één op het economisch program van elke Regering over Indië moeten worden erkend, want de zaak is voor de buitengewesten, dus indirect ook voor Java, urgent. Belangrijker dan de geldpolitiek, belangrijker dan de industrialisatie van Indië, belangrijker dan de bevordering der emigratie van Java en der kolonisatie daarbuiten, belangrijker dan de economische samenwerking tussen Nederland en Indië, belangrijker dan de contingering van cambrics, gloeilampen en badhanddoeken — belangrijker dan dit alles is de bescherming der bossen.

De zorg van de overheid voor de *djatibossen*, waar-

van het economisch belang onmiddellijk gevoeld werd, dateert reeds van de tijd der Oost-Indische Compagnie en men vond dan ook in de Regeringsreglementen de desbetreffende voorschriften, terwijl art. 50 van de Ind. Staatsregeling aanvangt met de zin: „De Gouverneur-Generaal vestigt zijne bijzondere aandacht op de bosschen van djati-hout”. Het beheer der *widdhout*-bossen, waarvan het eminente belang geleidelijk door de wetenschap is ontdekt, is voor Java geregeld, maar voor de buitengewesten niet. De zaak lijdt geen uitstel, omdat er ontwoording plaats heeft en erosie optreedt, het bodembederf, dat de welvaart der toekomstige geslachten meer benadeelt dan alle andere te maken fouten bij elkaar. Erosie is het bodembederf, dat de economische grondslag van de meeste beschavingen uit het verleden vernietigd heeft. „The history of civilisations is a record of struggles against the progressive dissection of civilised lands, schrijft Lowdermilk¹⁾. De oppervlakte goede gronden, die door erosie in de Verenigde Staten in woestijn zijn herschapen, was volgens denzelfden auteur in de korte periode van Mei 1934 tot en met het najaar van 1935, dat is dus in nog geen volle twee jaren, 5.000.000 acres, terwijl meer dan 60.000.000 acres bezig waren woestijn te worden. Vindt men zulke getallen genoemd, waarvan het eerste slechts geldt voor twee zomerhalfjaren, dan klinkt volstrekt niet meer fantastisch het krantenbericht, dat het hoofd van de Government Soil Conservation Service het verlies aan volksinkomen, waarvoor de Unie gedurende de eerstvolgende 50 jaren zal komen te staan als niet spoedig krachtig tegen de erosie wordt opgetreden, schat op 20 milliard Dollar.

Ontwoording en bodembederf hebben in verschillende delen der buitengewesten reeds op vrij grote schaal plaats gehad. Volkomen ad rem was de opmerking, die een spreker over het beheer der Nederlands-Indische bossen in het Indisch Genootschap maakte, dat het absurd is, dat vertegenwoordigers van hetzelfde volk, dat een milliard uitgeeft om stukken van de Zuiderzee als land te winnen, het met onverschilligheid kunnen aanzien, dat grote uitgestrektheden land verwoest en improductief worden gemaakt, even improductief als had men het land onder zee laten verdwijnen²⁾.

De bossen in de buitengewesten maken deel uit van de „woeste gronden”, waarover volgens oudere, maar ook nu nog gehuldigde opvatting, het Gouvernement als over „domein van den lande”, met name „vrij landsdomein” zijn, vrij kan beschikken; die bossen vallen, zo is de opvatting van de aanhangers der Leidse school van het adatrecht, grotendeels onder het „beschikkingsrecht” der inlandse rechtsgemeenschappen (dorpen), d.w.z. onder dat hoogste adatrecht op de grond, dat inhoudt, dat de leden der rechtsgemeenschap binnen een bepaalde grens de woeste grond vrijelijk mogen ontginnen, er bosproducten mogen zamelen, jagen, vissen enz., terwijl niet-leden van die rechtsgemeenschap zulks alleen mogen doen na verkregen vergunning van het (dorps)hoofd. Het beschikkingsrecht reserveert dus in zekere zin, waar het bestaat, de woeste gronden voor de leden der rechtsgemeenschap.

Nu is ongeveer twintig jaar geleden een strijd ontbrand tussen Van Vollenhoven en zijn tegenstanders. De eerste wilde de „domeinverklaring”, krachtens welke alle grond, waarop niet door anderen eigendomsrecht wordt bewezen, domein is van het Land, in elk geval zo uitgelegd zien, dat alle rechten van de inlandse bevolking met *inbegrip van het beschikkingsrecht* der inlandse rechtsgemeenschappen, door deze domeinverklaring niet worden aangetast. Zijn tegenstanders, de Regeringsopvatting verdedigend, hielden vol, dat op grond van de agrarische wet van

¹⁾ In „Man-made deserts”. Pacific Affairs, Dec. 1935.

²⁾ J. W. Gonggrijp in Ind. Genootschap, vergadering van 13 Maart 1936, blz. 42.

1870 en de domeinverklaring alleen bezitsrechten op grond, niet het beschikkingsrecht van inlandse rechtsgemeenschappen over woeste gronden moet worden ontzien. Was Van Vollenhoven van meening, dat de domeinverklaring onnodig is, verwarring sticht en de deur openit voor onrecht, haar verdedigers achten haar heilzaam; de Overheid moet volgens hen de vrije beschikking hebben over de uitgestrekte woeste gronden, die in de buitengewesten onder het beschikkingsrecht zouden vallen.

Wij behoeven geen partij te kiezen in deze juridische kwestie — hoe belangrijk haar oplossing moge zijn met name voor een politiek, die de economische eenheid van Indië als noodzakelijk richtsnoer erkent — maar stellen met Van Vollenhoven met de meeste klem nog eens de eis van de praktijk: *dat de bossen worden beschermd*. In zijn werkje „De Indonesiër en zijn grond” somt Van Vollenhoven de eisen der praktijk in zake woeste gronden op. Deze opsomming begint aldus: „Voorreest moet, op en buiten Java, rooibouw met alle kracht worden tegengegaan. De bosschen moeten worden beschermd.”¹⁾

Hieraan houde men zich!

De in 1928 ingestelde Agrarische Commissie, die in 1930 haar verslag uitbracht, wekte de indruk, dat zij als regel het bosbeheer in de buitengewesten wenste op te dragen aan de inlandse rechtsgemeenschappen. Zeer groot is het aantal van hen, die menen, dat deze voor zulk een beheer niet geschikt zijn²⁾. Bedenkt men, dat voor een doeltreffend beheer in het algemeen nodig zal zijn, dat hij, die dit uitoefent, begrip zal hebben van de draagwijdte van de toevertrouwde belangen, dan is twijfel, of de suggestie van de commissie juist was, alleszins gegrond. Men moet, om de waarde van bosbescherming goed te beseffen, kennis hebben genomen van enkele der vondsten van wetenschappen als archaeologie, geschiedenis, bodemkunde, bosbouwkunde, hydrologie. Ondanks de geweldige verwoestingen, die ontvoudingen en de vernietiging van het groene levenskleed der aarde onder de welvaart, de beschavingen en het geluk der mensheid hebben aangericht, heeft pas in de allerlaatste tijden onze wetenschap ten volle leren beseffen, wat er al zo bij dat ene woordje „erosie” te bedenken valt. Om het belang van de instandhouding der bossen in deze streek b.v. aan de bovenloop dezer rivier te beseffen, moet men zich minstens tweërlei realizeren: ten eerste welke gevolgen ontvouding zal hebben voor de kracht der overstromingen, die veraf, benedenstrooms, zullen optreden, en ten tweede, welke gevolgen in de streek zelf, misschien eerst veel later, zich zullen openbaren ten aanzien van opdroging der bronnen, wegspoeling van de vruchtbare aardlagen, erosie. Met andere woorden: men moet geleerd hebben behoorlijke afstanden in ruimte en tijd te doordenken. Dit nu is in het algemeen zeker geen sterke kant van weinig ontwikkelde inlanders. Wat hiervan zij, noch de Chinese keizers, noch de heersers in Spanje, Griekenland, Palestina, noch de Indonesische dorpsbesturen hebben getoond, de belangen ener goede bosbescherming te beseffen, althans te kunnen behartigen. Realizeert men zich dan nog, hoe uitermate sterk enerzijds de *onmiddellijke* voordelen van rooibouw en ontvouding door de eenvoudige landbouwers ter plaatse gevoeld zullen worden, en hoe moeilijk anderzijds de vage belangen van verafwonenden en van latere geslachten door

hen gerealiseerd zullen worden, dan schijnt toch de conclusie onontkoombaar: zonder de zorg en het toezicht der centrale Overheid is geen behoorlijke bosbescherming denkbaar. Waarom deze zorg dan niet toevertrouwd aan de voor de hand liggende instantie, de dienst van het boswezen? En waarom, in afwachting van een misschien mogelijke inschakeling der inlandse rechtsgemeenschappen in het beheer der bossen, in afwachting van het toewijzen van stukken bos voor uitbreiding der bouwvelden, in afwachting ook van nog andere kwesties, boswezen en lokale ressorten rakende, waarom niet in elk geval de zorg voor het bos voorlopig ondubbeltzinnig aan het boswezen opgedragen met de strenge instructie aan het binnenslands bestuur en de inheemse zelfbesturen, uit alle macht rooibouw tegen te gaan en de bossen te beschermen, overal waar het boswezen dit voorshands nodig oordeelt?

Deze voor de hand liggende vragen kunnen alleen zij beantwoorden, die de intiemere geschiedenis kennen van de moeilijkheden, waarmede de pogingen tot instelling van een behoorlijk bosbeheer voor de buitengewesten te kampen hebben gehad. Wij willen er op deze plaats alleen dit van zeggen.

Er is tussen de bestuursambtenaren in de buitengewesten en de dienst van het boswezen veel strijd geweest. Dit is te jammerlijker, omdat beide groepen van ambtenaren een en hetzelfde belang dienen: het belang van land en volk. De houtvesters, natuurlijk opkomend voor een goede bosexploitatie en bosbescherming, vonden gelukkig niet altijd maar toch meer dan eens, de bestuursambtenaren tegenover zich, wanneer dezen meenden, dat door het steunen van de eisen der houtvesters bevolkingsbelangen bedreigd werden. Natuurlijk zijn de eisen en de inzichten der houtvesters wel eens onjuist geweest, maar treurig is het, wanneer in naam van de belangen of rechten der inlandse gemeenschappen een bosbeheer en bosbescherming achterwege blijven, waardoor het belang dierzelfde inlandse rechtsgemeenschappen later, als de grond bedorven is, onnoemelijk zwaar geschaad zal worden. De alang-alangvelden in Palembang, geschat op 1.600.000 ha, beslaan reeds een groter oppervlak dan de bebouwde gronden, tuinen, steden, dorpen, land- en waterwegen, geschat op 1.500.000 ha³⁾.

Wie erkent, dat het allerkostbaarste bezit van een vruchtbare bodem ook in de toekomst, ten behoeve van de bevolking der buitengewesten en dus ook van Java²⁾ een belang van de allereerste orde is, mag niet eisen, dat de instelling van een behoorlijk bosbeheer in de buitengewesten zal wachten, totdat de juridische twistvragen over behoud of afschaffing van de domeinverklaring zullen zijn beslecht. Hij mag ook niet eisen, dat men het eerst erover eens zal zijn, hoe wij moeten denken over de preciese inhoud van het beschikkingsrecht in verschillende streken van de archipel. Ook mag hij niet eisen, dat eerst uitgemaakt zal worden, welke boscomplexen eventueel aan de inlandse rechtsgemeenschappen, welke aan de landschappen, zelfbesturende rijken en andere locale ressorten, en welke aan het Gouvernement zullen worden toegewezen, want zo'n werk zou in de onmetelijke streken, waar het zou moeten geschieden, nog jaren kosten. Wie erkent, dat de bossen moeten worden beschermd moet er toe medewerken, dat *dit vóór alles* geschiedt. En hij zal zijn medewerking moeten verlenen, wanneer een deel van de opbrengst, der bossen ten behoeve van het boswezen wordt gevraagd. Men

¹⁾ Blz. 83.

²⁾ Prof. Logemann, die lid was der genoemde Commissie, schreef in „De Stuw”, 3e jaargang, no. 9: „De groote en volstrekt algemeene grief tegen het werk der agrarische commissie was dan ook, dat men meende dat deze met volle zeilen stevent in de richting van bosbeheer door Inlandsche rechtsgemeenschappen als regel, landsbosbeheer uitzondering. Men acht de belangen van het bosch en al wat daarvan afhangt (bij deze rechtsgemeenschappen) niet veilig en ik voor mij deel de overtuiging, dat voor modern technisch bosbeheer deze lichamen uit den aard van hun structuur ongeschikt zijn.”

³⁾ J. W. Gonggrijp in zijn genoemde voordracht in het Ind. Genootschap, blz. 42. Zie ook zijn voordracht in het Ned. Genootschap voor landbouwwetenschap, afgedrukt in het Landbouwkundig tijdschrift, 49e jaargang, April/Mei 1937, over: „De snelheid van devastatie van de bosschen in de Buitengewesten”.

²⁾ Men denke aan het belang van niet-in-woestenen-herschappen landstreken voor de emigratie en kolonisatie, dus ook voor Java, dus als een zaak van de eerste rang voor een politiek, die de economische eenheid van Indië in het oog weet te vatten.

kan niet eisen, dat het bosbeheer zichzelf moet bedruipen en tegelijkertijd verlangen, dat de gehele bruto-opbrengst der bossen aan de inlandse rechtsgemeenschappen zal worden uitgekeerd. Wie zo voor de belangen dier rechtsgemeenschappen opkomt, bewijst ze een buitengewoon slechte dienst, want hij bewerkt slechts, dat een behoorlijk bosbeheer achterwege blijft.

Wat hiervan zij, de toestand is thans zo, dat 3 miljoen ha op Java behoorlijk worden beheerd, maar 120 miljoen vrijwel zonder beheer zijn. De toestand is zo, dat Van Vollenhovens eisen der praktijk: „Roofbouw moet met alle kracht worden tegengegaan; „de bossen moeten worden beschermd” voor de buitengewesten niet zijn vervuld. De toestand is zo, dat *de ondergraving en vernietiging van de toekomstige welvaart van Indië voortgaat.*

Omdat dit punt van Indische economische politiek in dit tijdschrift zelden of nooit ter sprake kwam, maar vooral om uit te doen komen, dat o.i. een behoorlijk bosbeheer in de buitengewesten, zolang dit nog niet verwerkelijkt is, bovenaan moet staan op elk program van elke Indische Regering, zijn wij hierover wat uitvoeriger geweest dan wij over andere punten zullen en kunnen zijn. Onze „uitvoerigheid” was natuurlijk maar zéér betrekkelijk. Belangstellende lezers verwijs ik naar de reeds aangehaalde voordracht van den heer J. W. Gonggrijp in de vergadering van het Indisch Genootschap van 13 Maart 1936, naar een opstel van den heer Groeneveldt in Koloniale Studien 1937 no. 1¹⁾ en naar het Praeadvies en de debatten ter gelegenheid van de 21e Openbare Algemene Vergadering van de Vereniging van Hoogere Ambtenaren bij het Boschwezen in N.O.-Indië op 9 en 10 April 1932 te Jogjakarta gehouden over „De dienstuitoefening van het Boschwezen en de strijd om de Domeinverklaring.”²⁾

Prof. G. GONGGRIJP.

(Wordt vervolgd.)

¹⁾ „Boschvernieling in Nederlandsch-Indië, speciaal in de buitengewesten”. De heer Groeneveldt, oud-resident, spreekt van „de angstwekkende verwoesting van het boschareaal”.

²⁾ Tectona, DI XXV, Mrt., Mei/Juni 1932.

OPGAANDE CONJUNCTUUR EN UITVOERING VAN OPENBARE WERKEN.

De verbondenheid van de conjunctuur in Nederland met de internationale conjunctuur is, ondanks de meerdere mate van zelfvoorziening, waartoe ook ons land in de laatste jaren is overgegaan, nog steeds zeer aanzienlijk. Dit beteekent, dat bij een volgende crisis van internationalen aard, ook Nederland weer in de depressiegolven zal worden meegesleept. Zolang een meerdere stabiliteit in het economisch leven in de wereld ontbreekt, zal ons land niet gespaard blijven voor de nadeelen, die internationale depressies met zich brengen.

Al is omtrent het tijdstip van een volgende crisis op het oogenblik weinig met zekerheid te zeggen, dan kan toch op een bepaald onderdeel van de economische politiek, nl. bij het uitvoeren van openbare werken, meer dan tot dusverre daarmede rekening worden gehouden. Anders is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat ons land juist in de periode van opleving op allerlei gebieden groote werken onder handen heeft, waardoor de problemen in de volgende crisis weder verscherpt worden. De periode van 1927 tot 1935 kan in dit opzicht leerzaam zijn. De jaren van hoogconjunctuur vielen samen met een groote activiteit op het gebied van het uitvoeren van openbare werken, terwijl in de depressiejaren, die achter ons liggen, de Overheid haar activiteit vaak tot een minimum moest beperken.

De verbetering van den economischen toestand van ons land zet zich regelmatig voort. Daarbij is het een verheugende teeken, dat de positie van den uitvoer zich zeer gunstig ontwikkelt, omdat dit op den duur

ook zal moeten leiden tot een verder herstel op de binnenlandsche markt. Dit herstel is namelijk nog niet volledig en het is daarom denkbaar, dat mede onder invloed van de nog steeds groote werkloosheid overgegaan zal worden tot het uitvoeren van nieuwe openbare werken. Weliswaar moet niet uit het oog worden verloren, dat een gedeelte van de verbetering in den economischen toestand is toe te schrijven aan het uitvoeren van openbare werken, waartoe eenige tijd geleden is besloten, maar dit moet een reden te meer zijn om na te gaan, door welke oorzaken een volledig herstel wordt belemmerd, een onderzoek, dat de economische politiek in haar geheel in beschouwing zal moeten nemen.

Er zijn echter teekenen, die er op wijzen, dat tengevolge van maatregelen, die in het verleden zijn genomen, de uitvoering van openbare werken in de eerstvolgende jaren nog zal toenemen. In de eerste plaats zijn nog vele plannen van het Werkfonds en de Maatschappij voor Industrie-financiering in uitvoering. Daarnaast zijn de uitgaven voor defensiedoeleinden gestegen en zullen misschien nog verder toenemen. Verder hebben de Spoorwegen, die in de depressie hun investeringen sterk hebben beperkt, plannen voor uitbreiding van de electrificering enz. Tenslotte zijn verschillende gemeenten reeds overgegaan tot het uitvoeren van nieuwe werken. De geldruimte en de willigheid van de kapitaalmarkt voor gemeenteleeningen zullen deze tendens nog versterken.

* * *

Uit deze voorbeelden, die zeker nog wel met verschillende andere zijn aan te vullen, blijkt reeds, dat de overheidswerken in den komenden tijd een belangrijken, werkverruimenden invloed zullen uitoefenen, d.w.z. juist in een periode, waarin het particuliere bedrijfsleven zich gaat herstellen en vele ondernemingen tengevolge van verhoogde winsten en/of door het opnemen van kapitaal tot uitbreiding van de productie en tot aanschaf van nieuwe productiemiddelen overgaan. Onder deze omstandigheden is het gevaar niet denkbeeldig, dat het uitvoeren van openbare werken weer, evenals in de jaren voorafgaande aan de afgelopen depressie, de conjunctuur gaat versterken, met alle nadeelige gevolgen, die hieruit zullen voortvloeien.

Het verdient daarom aanbeveling om allereerst een overzicht op te stellen van de werken, die openbare of semi-openbare lichamen op het oogenblik in uitvoering hebben of in den eerstvolgenden tijd in uitvoering zullen nemen. Deze inventarisatie, die regelmatig dient te worden bijgehouden, geeft de Regering een inzicht, dat bij het voeren van haar economische politiek onontbeerlijk is. Immers de Regering weet dan op elk oogenblik, welke bedragen er voor overheidswerken besteed worden, hoeveel arbeiders er door deze werken op directe wijze in het productieproces zijn opgenomen en hoe de werkgelegenheid in de eerstkomende jaren uit dien hoofde ongeveer zal zijn.

Deze kennis zal gecombineerd moeten worden met de onderzoekingen van de officieele instanties betreffende de ontwikkeling van de conjunctuur in ons land en betreffende de vooruitzichten van de internationale conjunctuur. Indien het nu blijkt, dat het economisch leven in ons land zich in gunstige richting blijft ontwikkelen, dan is de vraag gerechtvaardigd, of de politiek van openbare werken daarop niet moet worden afgestemd, en wel in dien zin, dat de uitvoering van die werken, welke — in de veronderstelling, dat dit technisch mogelijk is — niet onmiddellijk noodzakelijk zijn, getemperd wordt, en de uitvoering van nieuwe werken, voor zoover dat eenigszins mogelijk is, wordt uitgesteld. Er zij hier onmiddellijk aan toegevoegd, dat het gewenscht is steeds een plan gereed te hebben. De recente geschiedenis in verschillende landen heeft geleerd, dat het meestal zeer lang duurt (om technische of finan-

cieele redenen) alvorens een besluit tot het uitvoeren van openbare werken op de arbeidsmarkt volledig effect heeft.

In dezen gedachtengang is een centrale regeling van de politiek van openbare werken noodzakelijk. Tegenover de nadelen, die hieruit voor lagere organen kunnen voortvloeien, staan de voordeelen, die een juiste politiek van openbare werken met zich brengen, voordeelen niet alleen van socialen maar ook van economischen aard. Op het oogenblik is het vraagstuk van een tekort aan geschoolde arbeidskrachten actueel. Indien de Overheid door het uitvoeren van nieuwe werken direct of indirect een sterke vraag naar arbeidskrachten ontwikkelt, dan kan het particuliere bedrijfsleven hiervan de nadelen ondervinden. Zoo is bijv. nog een vraag, die alle aandacht verdient, of de groote werkloosheid in de bouwvakken niet een gevolg is van de belangrijke investeringen van particulieren en Overheid, welke in de laatste hoogconjunctuur samenvielen en waardoor personen uit allerlei beroepen in het bouwvak zijn aangetrokken zonder dat de mogelijkheid bestond om dit tijdelijk groote aantal arbeiders permanent emplooi te verschaffen. Hoe dit ook zij, de nadelen van een verkeerde politiek van openbare werken in ons land verdient nog verder onderzocht te worden.

De bovenstaande uiteenzetting verdient nog op enkele punten een aanvulling.

10. Tengevolge van de langdurige depressie is er op verschillende gebieden een achterstand ontstaan, die thans noodzakelijk aanvulling behoeft. Uitvoering van deze werken is inderdaad gewenscht, maar juist daarom klemt de eisch des te meer om niet direct noodzakelijke werken te beperken of achterwege te laten. Bovendien geldt het verschijnsel van den achterstand ook voor het particuliere bedrijfsleven, dat thans in korten tijd (men denke aan de scheepvaart) het productie-apparaat kwantitatief en kwalitatief moet uitbreiden. Het verschijnsel van de sterke schommelingen in de particuliere investeringen is een van de belangrijke oorzaken in het moderne conjunctuurbeeld en daarnaar moet de Overheid ook haar economische politiek richten. Dit geldt thans meer dan ooit.

20. Een program van openbare werken kan o.i. niet de conjunctuurschommelingen verhinderen, maar het kan er wel toe leiden, dat de cumulatieve gevolgen van de op- en neergaande beweging verzacht of verhinderd worden. Een nadeel is ongetwijfeld, dat men niet weet, hoe de aard van de bewegingen is, of zij van langen of van korten duur zijn. Deze onzekerheid bestaat altijd, maar het is in elk geval beter een voorzichtige schatting te maken dan geheel in het onzekere te blijven. De economische ontwikkeling in de wereld is van dien aard, dat eerlang toch zeker wel een terugslag zal intreden. Het juiste tijdstip komt er niet in de eerste plaats op aan, omdat een dergelijke politiek met jaren en niet met maanden of dagen behoeft te rekenen.

30. De werkloosheid is in ons land, ondanks een niet onaanzienlijke vermindering van het aantal zichtbare en onzichtbare werklozen, nog steeds groot. Het argument van het uitvoeren van openbare werken ter bestrijding van de werkloosheid heeft thans veel van zijn waarde verloren. Integendeel, het is nu de taak van de Overheid om op verschillende gebieden terug te treden en voor het particuliere initiatief weder ruim baan te maken. De tijden zijn daarvoor gunstig en de vermindering van de werkloosheid moet thans niet in de eerste plaats geschieden door het uitvoeren van allerlei nieuwe openbare werken, maar door het voeren van een zoodanige economische politiek, dat de conjunctureele werkloosheid spoedig tot het verleden behoort. Deze vraagstukken, alsmede die van de structureele werkloosheid vallen echter buiten het kader van dit onderwerp.

v. d. V.

AANTEKENINGEN.

Over econometrica.

(Toepassing op de rationalisatie en de werkgelegenheid in de Vereenigde Staten.)

In de laatste paar jaren is het aantal pogingen, om de theoretische en statistische analyse van economische problemen te combineeren, belangrijk toegenomen. De stichting, in 1931, van de „Econometric Society” was hier een uitdrukking van, en sedertdien is de naam „econometrica” voor dit gebied van onderzoekingen meer en meer in gebruik gekomen. De mathematische vorm leent zich het beste voor de theoretische analyse, welke bij de quantatieve statistische analyse noodzakelijk is.

Het is speciaal ten aanzien van het conjunctuuronderzoek, meer algemeen ten aanzien van de dynamische theorie, dat de econometrische methode tot goede resultaten belooft te leiden. Deze studie, de 19e publicatie van het Nederlandsch Economisch Instituut, in het Engelsch verschenen onder den titel: „On econometrics”, dissertatie aan de N.H.H.S. te Rotterdam van Dr. J. J. J. Dalmulder, geeft een beeld van de ontwikkeling van de econometrica ten aanzien van de conjunctuur en geeft bovendien verschillende suggesties over de methodologie.

De onderhavige publicatie bestrijkt, zooals schrijver in den ondertitel aanduidt, een tweetal gebieden. Eenerzijds worden in dit boek suggesties gegeven betreffende de methode der economische wetenschap in het algemeen en betreffende de econometrie meer in het bijzonder, anderzijds worden eenige aanduidingen gegeven in verband met de toepassing der econometrische methode bij de bestudeering van den invloed, welken een vergrooting van den rationalisatiegraad zal hebben op den omvang der werkgelegenheid in de Vereenigde Staten van Amerika. De beide eerste hoofdstukken bewegen zich op het methodologisch gebied, de beide laatste op dat der rationalisatie.

Het eerste hoofdstuk bevat enkele opmerkingen aangaande de economische methodologie in het algemeen. Schr. stelt zich hier uitdrukkelijk op het standpunt der critisch-realistische wijsbegeerte. Als vertrekpunt wordt de Aristotelische wetenschapdefinitie: *cognitio certa per causas*, genomen, welke als de bepaling van het ideaal-type der menschelijke kennis wordt opgevat. In aansluiting hierop worden de verschillende wetenschappen onderscheiden in wetenschappen, welke aan dit ideaal beantwoorden, de z.g. verklarende wetenschappen en wetenschappen, welke slechts streven naar dit ideaal maar het niet tot verwezenlijking brengen, de z.g. beschrijvende wetenschappen. Na de onderlinge verhouding tusschen de verklarende en de beschrijvende wetenschappen te hebben nagegaan, wordt het ken-proces besproken en hieruit besloten tot de distinctie van materieel en formeel voorwerp van kennen. In het formeele voorwerp worden vervolgens onderscheiden:

a. het formeel voorwerp-dat, d.i. datgene, wat direct en in zich het voorwerp van de wetenschap uitmaakt;

b. het formeel voorwerp-waardoor, d.z. de middelen, waarmede het kennend subject zich kennis verwerft betreffende het kenobject.

c. het formeel voorwerp-waarom, d.i. het doel, waartoe het kennend subject zich kennis wil verwerwen inzake het kenvoorwerp.

Deze onderscheiding in verband gebracht met de verdeling der materiele voorwerpen in speculatieve voorwerpen, d.w.z. voorwerpen, welke slechts object van beschouwing kunnen vormen, en praktische voorwerpen, d.w.z. voorwerpen, welke door den mensch gemaakt kunnen worden, leidt tot een tweede indeeling der wetenschappen, n.l. in: speculatieve, praktisch-speculatief speculatieve, praktisch-practisch speculatieve en praktische wetenschappen. Na een be-

spreking van het wezen van het formeel voorwerp-dat der economische wetenschap wordt deze indeeling toegepast op het economisch kenobject.

In het tweede hoofdstuk wordt het wezen der econometrie nader onderzocht en wel door achtereenvolgens het formeel voorwerp-dat, het formeel voorwerp-waardoor en het formeel voorwerp-waarom te beschouwen. Uitgaande van een voorloopige definitie van het formeel voorwerp-dat, worden de begrippen transcunte economische handeling en concreet getal onderzocht, waarna het formeel voorwerp-dat wordt bepaald als: metingen van gevolgen van transcunte economische handelingen, welke metingen als zoodanig afhankelijk zijn van de omstandigheden welke hen bepalen en welke metingen het voorwerp van beschouwing uitmaken insooverre zij intensiteitsmetingen zijn van welvaartsstrevingen. Op grond van deze definitie wordt nu het formeel voorwerp-waardoor der econometrie bepaald als: algebraïsche en goniometrische functies, combinaties van deze functies en vereenvoudigde berekeningsmethoden voor zulke combinaties. Ten slotte wordt het formeel voorwerp-waarom bepaald als het vatten van de economische werkelijkheid in een netwerk van wiskundige uitdrukkingen. Dit hoofdstuk wordt besloten met een bespreking van het zekerheidskarakter dezer uitdrukkingen en de werkelijkheidswaarde van het door de econometrie geconstrueerde netwerk, dat de economische werkelijkheid afbeeldt.

In de beide volgende hoofdstukken wordt de econometrie toegepast. In het derde hoofdstuk wordt aangevangen met een bepaling van het begrip rationalisatie, dat wordt omschreven als de verhouding, welke op een bepaald oogenblik in een bepaalde maatschappij bestaat tusschen de hoeveelheid voortgebracht producten en het aantal arbeidsuren besteed aan de voortbrenging dezer producten.

Na de economische verschijnselen, welke in de economische werkelijkheid een rol spelen, te hebben onderscheiden in verschijnselen, welke samenhangen met de productie-sfeer en verschijnselen, welke samenhangen met de monetaire-sfeer, wordt een dusdanige afbeelding dezer beide sferen ontworpen, dat zij kan dienen voor een bestudeering van den invloed der rationalisatie op den omvang der werkgelegenheid.

De totale waarde van elk der grootheden, welke in deze afbeeldingen voorkomen, wordt vervolgens gesplitst in een trend-waarde en een deviatie-waarde, waarbij onder trend-waarde verstaan dient te worden die componenten van de beweging van de totale waarde, welke een golfengete bezitten, welke langer is dan de cyclische conjunctuur-component met de grootste periode, en onder deviatie-waarde die componenten van de beweging van de totale waarde, welke een golfengete bezitten van een jaar tot en met de periode van de langste cyclische conjunctuur-component. Na deze onderscheiding wordt overgegaan tot de bespreking van de tusschen de beschouwde grootheden onderstelde verbanden, welke vervolgens worden samengevat in een trend-vergelijkingen-

stelsel en een deviatie-vergelijkingen-stelsel, welke stelsels hierna worden opgelost naar hun eindvergelijkingen, van welke laatsten wordt nagegaan op welke wijze een verandering der rationalisatie hun wortels beïnvloedt.

In het vierde en tevens laatste hoofdstuk wordt de numerieke gedaante van het trend-vergelijkingen-stelsel en het deviatie-vergelijkingen-stelsel bepaald, door de in het derde hoofdstuk afgeleide relaties toe te passen op Amerikaansche statistische gegevens. Schr. vangt dit hoofdstuk aan met erop te wijzen, dat de bereikte resultaten als zeer voorloopig aangemerkt dienen te worden, daar het voorhanden statistisch materiaal momenteel nu eenmaal nog steeds groote lacunes vertoont. Vervolgens worden de bronnen van het statistische materiaal aangeduid en de berekeningen doorgevoerd, waaruit dan geconcludeerd wordt, dat de conjunctuur in de Vereenigde Staten in de periode 1921—1931 een golfbeweging vertoonde van 18 maanden, welke een explosief karakter had ten gevolge van de overmatige speculaties gedurende deze jaren.

Ten besluite van dit boek wordt de invloed van de rationalisatie op den omvang der werkgelegenheid nagegaan, waarbij o.a. blijkt, dat de conjuncturele werkgelegenheid er niet aanmerkelijk dóór wordt aangetast, terwijl vooral de structurele werkgelegenheid er aanmerkelijk slechter door wordt.

Lineaire regressie-analyse van economische tijdreeksen.

Binnenkort verschijnt de 20e publicatie van het Nederlandsch Economisch Instituut, (over bovengemeld onderwerp in de Engelsche taal (Linear regression analysis of economic time series). De studie, waarop Dr. T. Koopmans te Leiden promoveerde, beweegt zich op het gebied van de toepassing der wiskundige statistiek op economische vraagstukken.

De ontwikkeling der economische wetenschap in de richting van meer uitvoerige statistische documentatie en illustratie van de begrippen en wetmatigheden der theoretische economie, welke zich steeds meer doorzet, heeft een toenemende belangstelling gewekt voor de wiskundig statistische hulpmiddelen, die voor dit doel van dienst kunnen zijn. Bij de statistische verificatie van een onderstelden samenhang tusschen economische grootheden (prijzen, omzetten, enz.) doen zich moeilijkheden voor, welke niet of niet in die mate optreden bij dergelijke vraagstukken in de natuurwetenschap. Het belangrijkste verschil bestaat hierin, dat het bij de experimenteerende natuurwetenschap veelal mogelijk is den invloed der factoren, die op een bepaalde grootheid inwerken, apart te bepalen, door gedurende het experiment de overige factoren constant te houden.

Wil men echter bijvoorbeeld het quantitative verband tusschen den prijs van een goed en den omvang van de vraag naar dat goed statistisch bepalen, dan staat men voor de moeilijkheid, dat gedurende de perioden waarover gegevens betreffende deze verander-

AANVOER VAN GRANEN. (In tons van 1000 kg.)

Artikelen	Rotterdam			Amsterdam			Totaal	
	20-26 Juni 1937	Sedert 1 Jan. 1937	Overeenk. tijdvak 1936	20-26 Juni 1937	Sedert 1 Jan. 1937	Overeenk. tijdvak 1936	1937	1936
Tarwe	13.217	839.858	527.652	—	17.735	6.461	857.593	534.113
Rogge	2.600	138.341	129.326	—	2.875	1.776	141.216	131.102
Roekweit	1.824	8.258	12.693	—	—	350	8.258	13.043
Mais	2.381	547.843	380.515	2.425	76.547	31.392	624.390	461.907
Gerst	4.534	154.253	156.882	—	6.189	11.540	160.442	168.422
Haver	2.871	71.474	43.918	—	3.180	580	74.654	44.498
Lijnzaad	200	106.367	94.006	—	125.421	113.780	231.788	207.786
Lijnkoek	2.320	35.556	30.233	—	—	175	35.556	30.408
Tarwemeel	960	16.483	17.853	220	2.449	5.137	18.932	22.990
Andere meelsoorten	1.026	22.141	17.319	352	2.002	753	24.143	18.072

lijken beschikbaar zijn, ook andere factoren, die de vraag beïnvloeden, zooals de prijzen van concurrerende of aanvullende goederen, of de inkomens der verbruikers, aan veranderingen onderhevig zijn geweest.

De statistische methode, die in zulke gevallen wordt toegepast, wordt gewoonlijk genoemd correlatierekening. Zij is voor een belangrijk gedeelte ontwikkeld door de Engelsche school van wiskundige statistici, en toegepast op biologische en anthropologische vraagstukken. De overname dezer methode in economische onderzoekingen brengt echter eenige technische moeilijkheden met zich mede, die haar oorzaken vinden in specifieke verschillen in het waarnemingsmateriaal in de economie enerzijds en in de bovengenoemde takken van wetenschap anderzijds. Ook in zulke gevallen in biologische onderzoekingen, waarin de verschillende bepalende factoren niet naar willekeur door den experimentator kunnen worden varieerd (bijvoorbeeld de weersomstandigheden), vertoonen deze bepalende veranderlijken meestal voldoende onderling onafhankelijke schommelingen. Bovendien is hier veelal het aantal waarnemingen, dat ter beschikking staat, slechts beperkt door de begrenzingen gesteld aan tijd en kosten, die aan het experiment worden besteed. Bij de analyse van economische tijdreeksen echter is het waarnemingsmateriaal in twee opzichten beperkt: quantitatief door de lengte van de beschouwde tijdsperiode, en kwalitatief door de omstandigheid, dat de onderzoeker geen invloed heeft kunnen uitoefenen op de wijze van schommeling der verschillende bepalende factoren. Is deze zoo uitgevallen, dat verschillende dezer factoren nogal gelijk op in dezelfde of in tegengestelde richting hebben bewogen, dan is de situatie ongunstig voor een nauwkeurige quantitative vaststelling van den invloed van ieder der bepalende factoren op de bestudeerde grootte. Het is daarom een vraagstuk van bijzonder belang om uit te maken: 1e. hoe de verschillende „beïnvloedingscoëfficiënten" het best uit het getallenmateriaal kunnen worden bepaald, en 2e. welke nauwkeurigheid aan de uitkomst van een zoodanige berekening moet worden toegekend.

In verband met het technisch karakter van het onderzoek was een ruim gebruik van hogere wiskunde onvermijdelijk.

Een punt van discussie ten aanzien van het beschouwde vraagstuk is het al of niet gebruik maken van de theorie der steekproeven (*sampling theory*, een toepassing der waarschijnlijkheidsrekening) bij de interpretatie van het statistisch materiaal. De methode van Prof. R. A. Fisher te Londen, welke hiervan gebruik maakt en ontworpen is in nauw verband met toepassingen op biologische en landbouwkundige experimenten, is in de laatste jaren ook bij de studie van economische vraagstukken toegepast, o.a. bij het onderzoek van Prof. H. Schultz te Chicago betreffende den invloed op het verbruik van rundvleesch, varkensvleesch en schapenvleesch in de Vereenigde Staten, uitgeoefend door de reële prijzen dezer verbruiksgoederen en door de inkomens der verbruikers.

Door Prof. R. Frisch te Oslo is er op gewezen, dat de toepassing der formules van Prof. Fisher kan leiden tot een overschatting van de betrouwbaarheid der gevonden beïnvloedingscoëfficiënten, in het bijzonder in het in economische toepassingen veelvuldig voorkomende geval, dat er een nauwe samenhang tusschen de verschillende bepalende factoren bestaat. Op grond hiervan heeft Prof. Frisch een andere methode uitgewerkt, welke uitgaat van een verwerping van het gebruik van de theorie der steekproeven.

In de onderhavige publicatie wordt nu aange-toond, dat deze laatste methode, juist tengevolge van de afwijzing der steekproeventheorie, aan een eenzijdigheid lijdt, waardoor enerzijds slechts een gedeelte van de fout in de geschatte beïnvloedingscoëfficiënten wordt beschouwd, anderzijds echter dit gedeelte in bepaalde gevallen aanmerkelijk overschat wordt.

Verder blijkt, dat het door Prof. Frisch aangetoonde gebrek in de methode van Prof. Fisher niet het gevolg is van het gebruik der steekproeventheorie, maar voortkomt uit een, althans voor de beschouwde economische toepassingen, te speciale keuze van de gemaakte onderstellingen omtrent den aard van de waarnemingsfouten in het getallenmateriaal.

Prof. Fisher maakt namelijk gebruik van de onderstelling, dat de waarnemingen der bepalende factoren zonder fout zijn, terwijl „fouten" alleen voorkomen in de bestudeerde, van die factoren afhankelijke, grootte. Het blijkt nu wiskundig mogelijk den door Prof. Fisher gegeven opzet van het vraagstuk zoodanig te generaliseeren, dat waarnemingsfouten in alle getallenreeksen worden toegelaten. Daaruit laat zich een methode afleiden, welke, hoewel geheel als een toepassing der steekproeventheorie opgezet, toch verschillende elementen uit de methode van Prof. Frisch overneemt en derhalve beschouwd kan worden als een synthese van de beide genoemde methoden. Bij de wiskundige uitwerking dezer synthese wordt voortgebouwd op de resultaten, bereikt in een publicatie van Prof. M. J. van Uven te Wageningen, welke overigens geen verband houdt met de hier beschouwde economische toepassingen.

Het gebruik der verkregen formules wordt geïllustreerd met twee voorbeelden. Het eerste is ontleend aan een onderzoek van Prof. J. Tinbergen betreffende den invloed van winsten en reserves van naamloze vennootschappen in de Vereenigde Staten op de uitgekeerde dividendsommen. In dat onderzoek zijn coëfficiënten berekend voor deze twee invloeden, waarbij bleek, dat de invloed der reserves den directen invloed der winsten in de beschouwde periode (1920—1933) verre heeft overtroffen. In de onderhavige publicatie zijn nu waarschijnlijk grenzen voor de mogelijke waarden dezer beïnvloedingscoëfficiënten opgesteld, waaruit een oordeel kan worden gevormd over de nauwkeurigheid, welke aan de bepaling dezer coëfficiënten moet worden toegekend.

Hetzelfde is uitgevoerd bij een tweede voorbeeld, ontleend aan een studie van Prof. Tinbergen betreffende de wereld-scheepsvrachtenmarkt van 1880—1911. Hierbij blijkt, dat de invloed van de beschikbare tonnage op de vrachtprijzen aanmerkelijk minder is, dan men zich wel eens heeft voorgesteld; deze blijft duidelijk ten achter bij den invloed der vraagfactoren, en bij dien van den kolenprijs.

De 19de en 20ste publicatie van het Nederlandsch Economisch Instituut.

Binnen eenige dagen zullen de 19de en de 20ste publicatie van het Nederlandsch Economisch Instituut verschijnen, t.w.: On Econometrics door Dr. J. J. Dalmulder en Linear regression analysis of economic time series door Dr. T. Koopmans. Deze studies worden in den handel gebracht voor de volgende prijzen: No. 19 f 1.50 (ingen.) resp. f 2.50 (geb. in prachtband); No. 20 f 2.— (ingen.) resp. f 3.— (geb. in prachtband).

Voor donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut gelden verminderde prijzen van f 1.10 en f 1.85 resp. f 1.50 en f 2.25.

Donateurs en leden kunnen zoowel bij het Secretariaat van het N.E.I., Pieter de Hoochweg 122, Rotterdam (Giro No. 158477), als bij den boekhandel en de uitgevers bestellen. Anderen alleen bij den boekhandel en de uitgevers (de Erven F. Bohn, Haarlem).

STATISTIEKEN. WISSELKOERSEN IN NEDERLAND.

Table with columns: Data, New York, Londen, Berlijn, Parijs, Brussel, Batavia. Rows include dates from 22 Juni 1937 to Muntpariteit.

Table with columns: Data, Zwitserland, Weenen, Praag, Boekarest, Milaan, Madrid. Rows include dates from 22 Juni 1937 to Muntpariteit.

Table with columns: Data, Stockholm, Kopen-hagen, Oslo, Helsinki, Buenos-Aires, Montreal. Rows include dates from 22 Juni 1937 to Muntpariteit.

*) Noteering te Amsterdam. **) Not. te Rotterdam. *) Part. opgave. In 't 1ste of 2de No. van ieder maand komt een overzicht voor van een aantal niet wekelijks opgenomen wisselkoersen.

KOERSEN TE NEW YORK. (Cable).

Table with columns: Data, Londen, Parijs, Berlijn, Amsterdam. Rows include dates from 22 Juni 1937 to Muntpariteit.

KOERSEN TE LONDEN.

Table with columns: Plaatsen en Landen, Noteerings-eenheden, 12 Juni 1937, 19 Juni 1937, 21/26 Juni 1937 Laagste/Hoogste, 26 Juni 1937. Rows include locations like Alexandrië, Athene, Bangkok, etc.

1) Offic. not. 10 Dec. 1912. 2) Offic. not. 15 laten, gem. not., welke imp. hebben te betalen 10 Dec. 1912. 3) Offic. not. 19 Mei 39/40. 4) Id. 11 Mrt. 1935 4/4. 5) 90 dg. Vanaf 28 Aug. laatste "export" noteering.

ZILVERPRIJS GOUDPRIJS

Table with columns: Date, Londen, N.York, Londen. Rows include dates from 22 Juni 1937 to 27 Juli 1914.

1) in pence p. oz. stand. 2) Foreign silver in \$ c. p. oz. fine. 3) in sh. p. oz. fine

OPEN MARKT.

Table with columns: 1937 (26 Juni, 21/26 Juni, 14/19 Juni, 7/12 Juni), 1936 (22/27 Juni), 1935 (24/29 Juni), 1914 (20/24 Juli). Rows include Amsterdam, Londen, Berlijn, Maandgeld, Part. disc., Warenw., New York.

1) Koers van 25 Juni en daaraan voorafgaande weken t/m. Vrijdag. 2) 22/26 Juni.

NEDERLANDSCHE BANK.

Verkorte Balans op 28 Juni 1937.

Table with columns: Activa, Passiva. Rows include Binneul. Wis-sels, Prom., enz. in disc., Papier o. h. Buitenl. in disconto, Beleeningen, Op Effecten, Op Goederen en Spec., Voorschotten a. h. Rijk, Munt, Goud, Muntmat., Goud, Munt, Zilver, enz., Muntmat., Zilver, Belegging van kapitaal, reserves en pensioenfonds, Gebouwen en Meub. der Bank, Diverse rekeningen, Staat d. Nederl. (Wet v. 27.5.32, S. No. 221).

Table with columns: Passiva. Rows include Kapitaal, Reservefonds, Bijzondere reserve, Pensioenfond, Bankbiljetten in omloop, Bankassignatiën in omloop, Rek.-Cour., saldo's, Diverse rekeningen, Beschikbaar metaalsaldo, Minder bedrag aan bankbiljetten in omloop dan waartoe de Bank gerechtigd is, Schatkistpapier, rechtstreeks bij de Bank ondergebracht.

1) Waarvan aan Nederlandsch-Indië (Wet van 15 Maart 1933, Staatsblad No. 99). 2) Waarvan in het buitenland.

Voornaamste posten in duizenden gulden.

Table with columns: Data, Goud (Munt, Muntmat.), Circulatie, Andere opeischb. Metaalschulden, Beschikk. Metaal-saldo, Dekkingsperc. Rows include dates from 28 Juni '37 to 25 Juli 1914.

1) Onder de activa.

RICHTLIJNEN VOOR ECONOMISCHE POLITIEK. ¹⁾

„Een van de meest omstrede vraagstukken van dezen tijd, zoowel op het terrein der politieke wetenschappen als op dat der praktische staatkunde, betreft de juiste begrenzing van de functies en het optreden van den Staat. In andere tijden is het een punt van veel strijd geweest, hoe Regeeringen moeten worden samengesteld en volgens welke beginselen en regels zij haar gezag moeten uitoefenen, maar thans is het bijna gelijkelijk een vraag tot welke sferen van menscheijk handelen het overheidsgezag zich moet uitstreken. En waar de stroom zoo sterk in de richting van veranderingen in bestuur en wetgeving gaat, als een der middelen om verbetering te brengen in de levensvoorwaarden der menschheid, zal de discussie over deze vraag waarschijnlijk eer dan afnemen in belangrijkheid. Eenerzijds treft men ongeduldige hervormers aan, die aan de voortdurende verleiding bloot staan het domein van de Overheid uit te breiden buiten de gepaste grenzen, anderzijds heeft de Overheid zoo dikwijls op minder juiste wijze ingegrepen en worden zoo vele overhaaste voorstellen gedaan om door gedwongen regeling te bereiken wat slechts na rijp beraad en overleg met vrucht is te verwezenlijken, dat er een stemming van tegenstand is gewekt tegen overheidsingrepen als zoodanig en een geneigdheid de bemoeiingen der Overheid binnen de engst mogelijke grenzen terug te dringen.”

Deze woorden, door den bekenden Engelschen staatsfilosoof en economist John Stuart Mill omstreeks het midden der vorige eeuw geschreven, zijn in de tijden, die wij thans beleven, wel van bijzondere actualiteit. Overzien wij de landen, die ons omringen en werpen wij een blik op ons eigen land, dan valt het niet te ontkennen, dat er een krachtige strooming — zij het verschillend in karakter en sterkte — stuwt in de richting van veranderingen in bestuur en wetgeving, waarvan het gewild of onge-wild gevolg is, dat het Staatsgezag zich over steeds meer terreinen van menscheijk handelen uitstrekt en zich daarmee steeds intensiever bemoeit. Men behoeft geen verheerlijker der menscheijke autonomie à outrance te zijn om twijfel te koesteren, of hiermede de levensvoorwaarden der menschheid in elk opzicht het best zijn gediend.

De hier bedoelde tendens openbaart zich wel het meest algemeen op het terrein van het economisch handelen. Ook in die landen, waar de autoritaire staatsopvatting, die zoo licht tot een excessieve uitbreiding van het domein der overheidsbemoeiingen leidt, niet wordt gehuldigd, neemt de economische politiek onder de functies van den Staat een steeds voornamer plaats in. Zelfs in een land als Engeland, waarvan men met betrekking tot de periode 1860 tot 1931 — zij het met eenige overdrijving — kon zeggen, dat „het zaken-doen werd uitgeoefend onafhankelijk van de Regeering en werd beschouwd als een terrein, dat viel buiten de sfeer der Staatsbemoeiing”, zelfs in Engeland wordt sindsdien door de Regeering een actieve economische politiek gevoerd. En ook voor ons land zijn er aanwijzingen genoeg, dat hoever de liquidatie van crisismaatregelen ook zal worden voltrokken, een terugkeer van de Overheid tot het standpunt, dat zij inzake de behartiging van de economische belangen des lands vóór 1931 meende te kunnen en te moeten innemen, in geen geval te verwachten is. Ik wijs in dit verband slechts op het feit, dat verscheidene ingrijpende maatregelen op economisch gebied in den loop der laatste jaren zijn genomen, die berusten op gronden, welke niet aan de crisismatigheden zijn ontleend en waarvan het blijvend karakter dus vaststaat. Ik vestig uw aandacht b.v. op de technische herziening van het

tarief van invoerrechten; de wettelijke grondslag, waarop de verkeerscoördinatie berust; de wet op de industrie-financiering; de wetten betreffende het algemeen verbindend en onverbindend-verklaren van ondernemersovereenkomsten en van collectieve arbeidsovereenkomsten, de vestigingwet voor den middenstand en laatstelijk de pachtwet.

Waar de ontwikkeling ook ten onzent zoo snel in deze richting gaat, is het niet verwonderlijk, dat de discussie over de juiste begrenzing van de functies en het optreden van den Staat in het algemeen, maar in het bijzonder op economisch terrein, aan de orde van den dag is. Hoewel ook tal van andere kwesties hierbij ter sprake komen, heeft in den kring der economisten deze discussie in dit stadium het karakter aangenomen van een strijd over de vraag, of, ter bereiking van het economisch optimum wat voortbrenging en verdeling betreft, onder de huidige technische en maatschappelijke omstandigheden, al of niet nog vertrouwd kan worden op *het zelfregulerend mechanisme der vrije prijsbewegingen*, en of er andere stelsels denkbaar zijn, die een even (of meer) bevredigend gebruik der productieve krachten en een even billijke (of billijker) verdeling van de resultaten der voortbrenging zouden kunnen waarborgen. Dit is, zoo eenvoudig mogelijk gezegd, de hoofdinhoud van het principieel wetenschappelijk dispuut over het onderwerp „planning”.

In het forum der praktische staatkunde, waar men de uitkomsten van dit wetenschappelijk dispuut moeilijk kan afwachten, daar Saguntum middelerwijl wel eens kon ondergaan, betreft de discussie vooral de vraag, — hoewel ook hier andere punten naar voren komen, — of het aanbrenge van de noodzakelijke aanvullingen en gewenschte correcties op het stelsel van vrije concurrentie en prijsvorming in beginsel aan de *uit de maatschappij optomende, organisatorische krachten* moet worden overgelaten en de Staat zich in deze, behoudens in geval van nood, van positief optreden dient te onthouden, althans niet verder behoort te gaan dan erkennen en sanctioneeren, of dat *de Staat zelf*, hetzij direct, hetzij door nieuw te scheppen organen, deze aanvullingen en correcties moet ter hand nemen. Dit is, naar ik meen, de voornaamste tegenstelling, die op practisch, staatkundig gebied de meeningen ten aanzien van het z.g. „ordeningsvraagstuk” verdeeld houdt.

Deze beide vragen, waarom de discussie draait, de wetenschappelijke en de practisch-staatkundige, zijn inderdaad van eminent belang, maar zij laten, naar mijn meening, geenerlei *algemeene* beantwoording toe. Het economisch leven is uit zoo menigvuldige en heterogene elementen samengesteld, de structuurbeelden, die het in onderdeelen vertoont, zijn zoo zeer verschillend, de kenmerken der onderscheiden bedrijfstakken en der afzonderlijke ondernemingen loopen zoodanig uiteen, dat de uitspraken van algemeene gelding b.v. over reagibiliteit en weerstandsvermogen, over de wenschelijkheid van concentratie en kartelleerbaarheid, over de juistheid en uitvoerbaarheid van centrale regelingen en dergelijke, te dezer zake aangelegen kwestie meer, voor ieder, die met de practijk eenigszins op de hoogte is, uitgesloten zijn. Hierin schuilt dan ook de fout en van degenen, die Mill ongeduldige hervormers noemt, en dergenen, die de bemoeiingen van den Staat binnen de oude grenzen wenschen terug te dringen, dat zij hun vertrouwen hebben verpand aan dogmatisch sluitende systemen, die zij op het economisch leven in al zijn gevarieerdheid onder alle omstandigheden willen toepassen. Daarbij veronachtzamen zij deze waarheid, dat de goede functioneering van elk maatschappelijk organisatiesysteem aan de vervulling van bepaalde *voorwaarden* is gebonden en dat het een gevaarlijk pogen is, hetzelfde schema te willen volgen, daar en wanneer deze voorwaarden wel zijn vervuld en daar en wanneer zij ontbreken. Dit geldt niet alleen voor de organisatie der voortbrenging, bedrijfstaksgewijs en nationaal, het geldt evenzeer voor de internatio-

¹⁾ Rede, gehouden op 26 Juni 1937 te Haarlem op de jaarvergadering van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel.

nale arbeidsverdeling en voor het internationale monetaire stelsel. Op elk der aangewezen gebieden, dat der binnenlandsche bedrijfspolitiek, dat der handelspolitiek en dat der muntpolitiek zal men zich met deze gedachte vertrouwd moeten maken, dat verschillende tijden en omstandigheden verschillende oplossingen vereischen en dat slechts indien men rekening houdt met de eischen van het concrete geval, d.i. indien men het aandurft met een *opportunistische* economische politiek, de belangen der volksvervaart voldoende tot hun recht kunnen komen.

Beteekent opportunisme in dezen zin dat aan de economische doelmatigheid in elk onderdeel en op elk moment het laatste woord moet worden gegeven? Dit bedoel ik geenszins. Minstens in drieërlei opzicht moet het gezegde, om geen misverstand te wekken, met de noodige bepalingen worden voorzien, nader worden geclausuleerd.

In de eerste plaats behoort, naar mijn overtuiging, de economische politiek ondergeschikt te zijn aan de staatkundige, zedelijke en rechtsbeginselen, die worden gehuldigd door Regeering en volk. Deze beginselen spelen wederom in drieërlei opzicht een rol. Eerstens zijn zij van groot gewicht voor de keus van de doeleinden, die aan de economische politiek ten grondslag worden gelegd. Zoo is b.v. de vraag, welke handelspolitiek voor een land het meest in aanmerking komt, onmogelijk te beantwoorden, zonder over deze cerdere vraag het cens te zijn geworden, of men als uiteindelijke doelstelling van deze politiek aanvaardt een zoo ruim mogelijk aanbod van goederen en diensten, handhaving van een bepaalde, sociologische bevolkingsstructuur, bestrijding van structureele werkloosheid of een zekere mate van economische zelfgenoegzaamheid met het oog op het gevaar van oorlog, — om slechts enkele der voornaamste gezichtspunten van die, welke zich hier voordoen, te noemen. Een uitspraak als deze van Prof. Robbins, dat „het hoofddoel van de economische politiek niet ligt in het genezen der werkloosheid, maar in vermeerdering van het stoffelijk volksinkomen („social dividend“), houdt een keuze van doelstelling in, waarmede niet ieder instemming zal kunnen betuigen. Wie diep doordrongen is van het zedelijk kwaad van het werkloosheidsverschijnsel in den vorm, waarin het zich thans ten onzent voordoet, zal aan de bestrijding daarvan in de doelstelling der economische politiek, welke hij voorstaat, een zeer voorname plaats willen ingeruimd zien. Bij de keus van de doelstelling der economische politiek is dus het waardeeringsstandpunt, dat men inneemt, beslissend.

Misschien nog duidelijker spreekt de betekenis van de hogere waarden, die ik vermeldde, wanneer het niet meer gaat om de keus van de doeleinden, maar om de keus van de middelen, die ter bereiking der doeleinden zullen worden toegepast. Als voorbeeld noem ik u de aanpassings- en muntpolitiek, zooals die hier te lande tot September van het vorige jaar is gevoerd. Blijkens de motiveering daarvan herhaaldelijk gegeven, wees de Regeering het middel der devaluatie ter bereiking van het internationaal prijsevenwicht tot het laatste toe af, niet alleen op grond van haar toenmalig inzicht, dat dit middel economisch minder doelmatig was, maar ook uit hoofde van bezwaren van zedelijken aard, (wij herinneren ons uit den mond van den Minister-President de term „financieele waardigheid“), bezwaren, die ongetwijfeld bij een deel van ons volk een zekere weerklank vonden. Zij moge daarin, onder de gegeven constellatie, wellicht hebben gedwaald, dit neemt niet weg, dat naar mijne meening een Regeering, die, bij het voeren van haar financieel en economisch beleid, dergelijke overwegingen zwaar laat wegen, verre de voorkeur verdient, boven eene, die voor het gewicht van dergelijke motieven in het geheel geen oog heeft.

Dit punt van de juiste keus van de middelen van economische politiek in verband met de groote betekenis van het in acht nemen in het politieke leven van bepaalde normen van recht van zedelijkheid, ver-

dient, naar mate de bemoeiingen van den Staat met het economisch handelen breeder en intensiever worden, zeker bijzondere aandacht. Het is weliswaar niet onwaarschijnlijk, dat, onder het veranderen der omstandigheden en met het zich wijzigen der inzichten, wanneer het gaat om de concretiseering dier normen, op menig gebied nieuwe formuleeringen noodig zullen blijken. Ik denk hierbij in het bijzonder aan de recente ontwikkeling in de opvattingen omtrent toelaatbare beperkingen van het eigendomsrecht en van de contractsvrijheid, zooals deze reeds in verschillende wetten van den laatsten tijd een eersten neerslag hebben gevonden. Maar de erkenning, dat de ontwikkeling van de rechtsovertuiging en van het zedelijk besef niet stilstaat en niet tot stilstand mag komen, verzwakt in geen enkel opzicht het feit, dat hier *normatieve grenzen* liggen die door den Staat en zijn organen dienen te worden gerespecteerd, óók al zou dit een opoffering vereischen van economische doelmatigheid.

Bij de keuze der middelen zal men, tenslotte, niet alleen de vraag moeten stellen of het middel zelf toelaatbaar is, doch tevens of van de toepassing van dit middel geen zijdelingsche reacties te verwachten zijn, buiten de engere economische sfeer, die in staatkundig of zedelijk opzicht ongewenscht moeten worden geoordeeld. Ik geef u een voorbeeld, dat ge bij Pierson kunt lezen: „Bij hooge invoerrechten neemt de smokkelhandel toe, zulke rechten hebben dus een slechte zedelijke werking. Zij wekken ook ontstemming in het buitenland, zoodat hun staatkundige werking met hun zedelijke op eene lijn is te stellen.” Dergelijke bezwaren worden dikwijls te berde gebracht tegen de teeltregelingen in den landbouw, die diep ingrijpen in de bedrijfsvrijheid, tegen de crisis-hypotheekwet en de voorgestelde oplossing van het vaste-lasten probleem door gedwongen renteverlaging en tegen allerlei andere vormen van staatsinterventie op economisch gebied, welke de crisis-wetgeving te zien gaf. De politieke integriteit zou hierdoor in gevaar komen, het particulier initiatief zou worden gedoofd, de debiteurenmoraal worden ondermijnd, de economisch zelfverantwoordelijkheid zou verzwakking lijden. Deze bezwaren zijn zeker niet geheel ongegrond en moeten een voortdurende aansporing zijn, ten eerste om het overheidsingrijpen tot het hoogst noodzakelijke te beperken en ten tweede om in de gevallen, waarin het niet kan worden gemist, die middelen te baat te nemen, waaraan deze bezwaren het minst zijn verbonden, ook hier weer desnoods met opoffering van eenig economisch nut, indien een conflict tusschen zedelijke schade en economische bate zich voordoet. Intusschen ligt hier, naar ik meen, wel degelijk ook een taak van volksoopvoeding. Generaties lang in een individualistisch stelsel opgegroeid, is ons volk inzonderheid op het terrein van het economisch handelen, arm aan veredelde motieven; het mist een sterken solidaristischen inslag. Werkelijkheidszin gebiedt om hiermede bij de economische politiek alleszins rekening te houden, maar men behoeft dit niet en mag dit niet, naar mijn opvatting, te aanvaarden als een onveranderlijk gegeven, laat staan dit als een nationale karakterdeugd te bewierooken. Bevordering van het organisatie- en van de coöperatie-gedachte in den ruimsten zin ligt in de lijn van dezen tijd, niet alleen wegens de zedelijke waarden, die daardoor kunnen worden opgebouwd, maar ook om zoodoende de voorwaarden te scheppen voor het voeren van economische politiek, die beantwoordt aan de gewijzigde omstandigheden, welke op verschillend gebied een minder individualistisch optreden en een grootere mate van samenwerking en binding doen geboden zijn.

Nog in een onder opzicht dient het opportunistische standpunt, dat ik ten aanzien van de economische politiek bepleit, nader te worden toegelicht. Wanneer ik zeide, dat op de verschillende gebieden van economische politiek met de eischen van het concrete geval rekening moet worden gehouden, mag

dit niet zóó worden opgevat, dat men de verschillende hoofdstukken van economische politiek, die men in verband met haar betrekking tot bijzondere onderdeelen van het economisch leven, pleegt te onderscheiden, los van elkaar zou mogen beschouwen. Ondanks al zijn verscheidenheid, vormt het economisch leven van een land ontegenzeggelijk een eenheid en dit moet men, welke economische politiek men ook voorstaat, steeds scherp in het oog blijven houden. Hier raken wij een punt van zoo essentieel belang, dat ik mij veroorloven zal daarover een drietal opmerkingen te maken, die ook voor het te voeren economisch beleid ten onzent van meer dan theoretische beteekenis zijn.

In de eerste plaats moet het onjuist worden geacht de *financieele politiek* te veel te beschouwen als een apart domein, met de algemeene economische politiek slechts zijdelings in verband staande. Ongetwijfeld moet de *financieele politiek* in de eerste plaats gericht zijn op een gezonde begrotingspositie; ook de belangen der volkshuishouding zijn daarmede het meest gebaat. Een ongerept Staatscrediet is toch een der eerste voorwaarden voor een rustige economische ontwikkeling. Wordt dit crediet ondermijnd, dan dreigen monetaire gevaren, waarvan ernstige storingen in voortbrenging en verdeling het gevolg kunnen zijn. Dit neemt intusschen niet weg, dat de *financieele politiek* van Staat en Gemeenten niet uitsluitend in de jaarlijksche begrotingspositie haar richtsnoer vinden mag. In een tijd van hausse, wanneer de begrotingspositie gunstig is, kunnen belastingverlaging en groote publieke uitgaven, b.v. voor openbare werken, aan een overexpansie van de conjunctuur licht bevorderlijk zijn. Omgekeerd zullen in een tijd van depressie een sterke verzwaring van den belastingdruk en een rigoureuze vermindering van uitgaven het bedrijfsleven ongunstig beïnvloeden. In een tijd van algemeene deflatie kan men op deze wijze handelend, in stede van een sluitend budget te bereiken, daarvan steeds verder verwijderd raken. Hieruit blijkt, dat de *financieele politiek* niet uitsluitend het oog gericht mag houden op het eigen begrotingscompas, maar op de richting, die dit wijst, de noodige correcties aan moet brengen, welke voor een bekwaam navigator, van de modernste hulpmiddelen van conjunctuurdiagnose voorzien, voor een betrekkelijk korten termijn wel eenigermate zijn te schatten. Dit vereischt echter enerzijds een nauwe samenwerking op dit punt tusschen de leiders der *financieele* en *economische* departementen, anderzijds een iets ruimer opvatting aangaande de noodzakelijkheid van jaarlijks sluitende budgetten, waarop ik nog nader terugkom. Gezien den economischen toestand, waarin ons land zich momenteel bevindt en vooral gelet op de nog geringe investatie-bedrijvigheid, zou, naar ik meen, een conjunctuur-stimuleerende, *financieele politiek* voorhands nog het meest in aanmerking komen, al zal men er ten zeerste op bedacht moeten zijn, dat het tijdstip wel eens spoedig zou kunnen aanbreken, waarop een tegengestelde politiek meer aanbeveling gaat verdienen.

Ook met betrekking tot de afzonderlijke belastingen zal men op de werking, die daarvan op de volkshuishouding uitgaat, steeds nauwlettend rekening dienen te houden. Het fiscale standpunt is, van goede uitzonderingen afgezien, geneigd tot traditionalisme en kortzichtigheid; van bestaande bronnen wordt bij voorkeur geen afstand gedaan en het streven naar verlaging van heffingen ontmoet, ook als daarvan in de toekomst een verhooging van opbrengst mag worden verwacht, dikwijls krachtigen weerstand. Hiervoor zijn verklaarbare gronden, maar zij zijn niet altijd ontleend aan een zorgvuldig afwegen van fiscale en economische belangen, van de belangen van de Schatkist en van die van het bedrijfsleven. Des te meer is voor zulk een zorgvuldig afwegen reden, omdat dikwijls bij nadere beschouwing blijkt, dat deze belangen, ook als zij aanvankelijk botsen, op den duur met elkaar samengaan. Bepaalde belastinguitkomsten

pleiten er voor, dat een herziening van enkele heffingen vanuit breeder gezichtspunt gezien, thans ernstig in overweging ware te nemen.

Wat met betrekking tot de *financieele politiek* werd opgemerkt, nl. dat zij niet te veel mag worden behandeld als een apart domein, geldt — dit in de tweede plaats — zoo mogelijk in nog sterker mate voor de *monetaire politiek*. De *monetaire politiek*, die in een land wordt gevoerd, beheerscht in belangrijke mate de economische omstandigheden, waaronder de bewoners van dat land produceeren en consumeeren. Een wijziging in de muntpariteit kan beslissend zijn over de vraag, welke goederen in het binnenland kunnen worden gemaakt en welke uit het buitenland zullen worden betrokken. De hoogte van het Bankdisconto, welke een bepaalde muntpolitiek noodzakelijk maakt, is voor de ontwikkeling van het bedrijfsleven een factor van groote beteekenis. De prijs- en kostenstructuur van een land, de inkomensverdeling, de werkgelegenheid, zij worden alle aanmerkelijk beïnvloed door de *monetaire politiek*, welke door de verantwoordelijke autoriteiten in practijk wordt gebracht. Waar dit zoo is, moet het monetair beleid dan ook steeds, binnen de grenzen van hetgeen zedelijk toelaatbaar is, worden betrokken op de doelstellingen der algemeene economische politiek en daartegenover een dienend karakter dragen. Hieruit vloeit voort, dat de verantwoordelijkheid voor de *monetaire politiek* niet bij een particuliere instelling kan berusten, maar, naar haren aard, bij de Regeering thuis behoort. Het is dan ook in beginsel toe te juichen, dat sedert het verlaten van den gouden standaard en het instellen van het Egalisatiefonds de zorg voor de internationale pariteit, d.i. voor de waardeverhouding tusschen de geldeenheid van het eigen land en die van andere landen, zooals deze in de wisselkoersen tot uitdrukking komt, evenals in het buitenland aan de centrale bank onttrokken is en ingelijfd is bij de algemeene economische politiek, direct onder het ressort van den Minister van Financiën. Hiermede wordt allerminst ontkend, dat het muntwezen van een land volgens gezonde opvattingen beheerd moet worden, dat de „politiek” (in ongunstigen zin) van dit erf moet worden geweerd. Ook ontheft de gewijzigde situatie de beheerders der circulatiebanken niet van hun taak voor een gezonde *monetaire politiek* op de bres te staan en als deskundigen op dit gebied de Regeeringen van voorlichting te dienen. Maar nu met het semi-automatisch werkend stelsel van den gouden standaard gebroken is en ondanks zekere accoorden de meeste valuta's zweven, kan de *monetaire politiek* minder dan ooit van het algemeen economisch beleid worden geïsoleerd.

Hier is het misschien de plaats om nog eens in het bijzonder er op te wijzen, dat vooral de *monetaire politiek* en de *handelspolitiek* goed op elkaar behoeven te zijn afgestemd. Het is, naar ik meen, niet twijfelachtig, dat het handhaven van den gulden op de oude goudpariteit in de achter ons liggende jaren niet zoolang mogelijk zou zijn geweest, zonder de krachtige maatregelen tot invoerbepanking, welke in den vorm van contingentteering genomen zijn en zonder de sterke vermindering van onzen kapitaalexport. Deze beide omstandigheden hebben aan den koers van den gulden zeer belangrijken steun verleend in een tijd, waarin de dispariteit van ons prijsniveau een sterke tegengestelde tendens heeft moeten uitoefenen. Thans, nu de aanpassing van het prijsniveau is voltrokken, staan wij voor een in dit opzicht geheel gewijzigde situatie. Verschillende omstandigheden leiden ertoe, dat de gulden nu reeds geruimen tijd aan een opwaartschen druk is bloot gesteld, die tot nog toe wordt geneutraliseerd door interventies van het Egalisatiefonds, welke zich in een stijging van den goudvoorraad tot 1,2 milliard weerspiegelen. Het vermoeden lijkt niet ongegrond, dat de verklaring hiervan voor een deel is te zoeken — er zijn ook andere oorzaken van meer incidenteele aard — in

de vermeerdering van inkomsten uit hoofde van renten en andere diensten, die ons toevloeien uit het buitenland (waaronder in dit verband ook Nederlandsch-Indië is te begrijpen), tegenover de sterke vermindering van het invoersaldo, dat de handelsbalans vertoont. Er is alles aan gelegen, dat het monetaire verschijnsel, dat ik noemde: de voortdurende opwaartsche druk op den gulden en de enorme stijging van den goudvoorraad, op de juiste wijze wordt gehanteerd. Laat men om de goudtoevloeiing te bezwaren den koers van den gulden stijgen dan wordt het voordeel van de depreciatie geheel of gedeeltelijk te niet gedaan. Zet met de goudaankopen voort om dit voordeel te behouden, dan dreigt op den duur het gevaar van inflatie. Geïsoleerd, als monetair probleem gezien, schijnt het alternatief met deze twee weinig aantrekkelijke mogelijkheden te zijn uitgeput. Juist hier kan de handelspolitiek evenwel te hulp komen, evenzeer als dit het geval was, toen het er om ging een daling van den guldenkoers te voorkomen. Langs twee andere wegen toch kan men een oplossing beproeven, nl. door verruiming van den invoer en door hervatting van den kapitaalexport. Beide middelen kunnen een doeltreffend tegenwicht vormen tegen een stijging van den guldenkoers, zooals ik in een artikel in E.-S. B. van 3 Februari jl. uitvoeriger heb besproken. Van bereidheid bij de Regeering om in deze richting werkzaam te zijn, — waarvoor trouwens ook andere gronden pleiten — is inmiddels gebleken. Ik releveer dit voorbeeld echter alleen om de wenschelijkheid aan te toonen de economische politiek als een eenheid te zien van elkaar aanvullende deelen.

Nog tot een derde opmerking verleidt mij dit punt. Zij betreft de verhouding tusschen de *agrarische* en de algemeene economische *politiek*. Nu de belangstelling zich van het monetaire vraagstuk eenigszins heeft afgewend, staan weinig onderwerpen van economische politiek zoo zeer in het middelpunt der publieke discussie als de bemoeiingen van de overheid met den landbouw. Bij gedeelten van de bevolking is ten opzichte van de belangen, die hierbij betrokken zijn, een min of meer antithetische houding gegroeid, die, naar ik meen, hoofdzakelijk voortvloeit uit een gemis aan kennis van de bijzondere problemen, die zich op dit gebied voordoen en uit een gemis aan vermogen om de kwesties, waar het hier om gaat, in algemeen verband te zien. Het ligt niet op mijn weg om van deze plaats in uitvoerige beschouwingen te treden, noch over de meest gewenschte maatregelen ten aanzien van speciale landbouwproducten, noch over de wijze, waarop de desbetreffende regelingen moeten worden ontworpen en uitgevoerd om vertrouwen in onpartijdigheid te wekken. Wat het eerste, de maatregelen voor speciale artikelen, betreft, moge ik er slechts op wijzen, dat van niet-agrarische zijde dikwijls over het hoofd wordt gezien, dat in de voortbrenging van bepaalde landbouwproducten om technische en economische redenen een zeker evenwicht moet worden bewaard. De Amerikaanse economist Patten heeft dit met het oog op den akkerbouw eens aldus uitgedrukt: „Elk land is slecht land voor één gewas; het wordt beter land bij een vermeerdering in de verscheidenheid van gewassen en het is alleen dan het beste land, wanneer een passende vruchtwisseling al zijn goede hoedanigheden tot ontwikkeling brengt.” Deze waarheid vindt rijkelijks bevestiging in die landen, waar men door concentratie van de productie jaar in jaar uit op één of enkele gewassen, waarmede op de wereldmarkt de meeste winst was te behalen, den grond zoodanig heeft uitgeput, dat groote streken inderdaad slecht land geworden zijn. Hierin ligt een krachtig argument tot handhaving van den teelt van die gewassen, die voor een goede vruchtwisseling onmisbaar zijn, ook al zouden buitenlandse kostprijsverhoudingen oogenschijnlijk daartegen pleiten. Opnieuw een voorbeeld, dat een geïsoleerde beschouwing, thans van een afzonderlijk gewas, licht op een dwaalspoor kan voeren.

Ook de agrarische politiek in het algemeen, daarop wilde ik voornamelijk komen, dient in breder verband te worden beoordeeld. Ik wil hier niet het pleit voeren voor de stelling, dat het behoud van een intensieven landbouw in dit land, waar de bebouwbare grond een der kostbaarste nationale kapitaalgoederen is en het agrarisch bedrijf, wat de technische opbrengst betreft, een vergelijking met vrijwel alle andere landen zeer wel kan doorstaan, vanuit algemeen economisch gezichtspunt gezien — na hetgeen ik eerder over hogere waarden gezegd heb laat ik extra-economische argumenten thans rusten — alle aanbeveling verdient. Deze stelling is nauwelijks omstreden en het feit, dat aan den landbouw in de verlopen jaren van diepe depressie en abnormale prijsvorming het hoofd boven water is gehouden, vond tenslotte algemeene instemming. Waarop echter blijvend de nadruk moet worden gelegd, is de wenschelijkheid het juiste evenwicht te betrachten tusschen de na te streven prijzen der agrarische producten en de andere elementen van het algemeen prijsniveau (dat op zijn beurt met de omringende buitenlandse prijsniveaux in evenwicht moet worden gehouden). Zoowel een relatief te hooge als een relatief te lage stand der agrarische prijzen (t.o.v. de andere elementen van het algemeen prijsniveau) is voor het economisch leven als geheel een nadeelige factor. Te hooge prijzen van landbouwproducten maken het levensonderhoud duurder en verzwakken zodoende de concurrentiepositie van de exportindustrie en de andere op export steunende bedrijven. Te lage prijzen van landbouwproducten ondermijnen de koopkracht van het platteland en doen hun terugslag gevoelen op al die bedrijven, die daar hun afzet vinden. Meer en meer vestigt zich den indruk, dat de ineensstorting van de agrarische en grondstofprijzen, die internationaal heeft plaats gehad, moet worden gerekend tot een van de ernstigste depressiefactoren en dat het handhaven van een grooter mate van stabiliteit in deze groep van prijzen, ook met het oog op een verzwakking der conjunctuurgolven, moet worden toegejuicht. In een groot aantal landen zijn de agrarische prijzen dan ook reeds in meerdere of mindere mate gebonden, hetgeen aan de prijsvorming op het restant van de wereldmarkt een zeer weinig richtinggevend karakter geeft. Dit betekent, ook voor ons land, dat de vraag of de prijs van afzonderlijke producten op een te hoog of een te laag peil gehandhaafd wordt, niet meer uitsluitend beoordeeld kan worden door vergelijking met den prijs, die daarvoor geldt op de wereldmarkt, maar dat deze vraag moet worden beantwoord, mede gelet op het gewicht, dat aan een bepaalde prijs redelijkerwijs mag worden gegeven in verband met het algemeen prijsniveau. De consequentie van prijsbeheersching is echter een min of meer gebonden productie. Ik meen, dat deze consequentie met name voor de op export gerichte landbouwproductie inderdaad moet worden aanvaard. Een en ander maakt het ten zeerste gewenscht dat het Departement van Landbouw met dat van Handel, Nijverheid en Scheepvaart weder tot één Departement van Economische Zaken wordt vereenigd, opdat de eenheid van deze onderdeelen van economische politiek volledig worde in acht genomen.

Thans kom ik tot de laatste nadere bepaling van de voorafgaande uitspraak, dat met een opportunistische economische politiek de belangen der volkswaart het best zullen kunnen worden gediend. Deze uitspraak, die betrekking had op de wenschelijkheid en de wijze van overheidsingrijpen op economisch gebied, zou den schijn kunnen wekken, dat daarmede bedoeld was te zeggen, dat de economische politiek telkens weer haar inhoud zou moeten ontleenen aan de situatie van het oogenblik. Zoo opgevat zou dit beteekenen, dat de Regeering zich zou moeten beperken tot het voeren van een politiek op de korte baan, m.a.w. tot het nemen van uitsluitend incidentieele maatregelen, en zich dus zou moeten onthouden van een „long run policy”. Dat dit *niet* geheel mijn bedoeling is, zal uit het voorafgaande reeds duidelijk

zijn geworden. Het kan echter dienstig zijn hier iets nader op in te gaan.

Dikwijls wordt de meening gekoesterd, dat de omstandigheden zoo labiel zijn, dat omtrent de naaste ontwikkeling — laat staan over de verder liggende — van de economische wereldsituatie zoo weinig met zekerheid te voorspellen valt, dat het een overschatting is van het menschelijk vooruitzicht en doorzicht en van de beheerschaarheid van de krachten van verschillende aard, die den economischen toestand bepalen, indien men de richting van de te volgen economische politiek voor iets langeren tijd zou willen uitstippelen. Vooral den laatsten tijd schijnt er alle reden om tegen een zoodanig handelen te waarschuwen; de wankele politieke verhoudingen, met name op internationaal gebied, de groote schommelingen in de oogstopbrengrsten, de velen verrassende goudpaniek, die den monetairnen toestand, die juist bezig was tot rust te komen, wederom op losse schroeven zet, zijn slechts enkele voorbeelden, die men maar behoeft te noemen om bij velen een sterk scepticisme te wekken ten aanzien van de mogelijkheden en kansen op doeltreffendheid van regelingen van meer blijvenden aard. Zijn niet vele berekeningen heel spoedig *misrekeningen* gebleken, waardoor de toestand eerder verergerd dan verbeterd is?

Aan deze bezwaren kan ik niet voorbij gaan. Zij zijn ten deele zeer reëel en nopen tot groote omzichtigheid bij het beoordeelen van de toekomst en tot het doordenken, alvorens men regelt, van de mogelijke consequenties, die uit het voorgenomen regelen zelf voor de toekomstige verhoudingen kunnen voortvloeien. Niet zelden roept men krachten op, welke de problemen wel verschuiven maar niet oplossen. Dat men in de achter ons liggende jaren, waarin plotseling zoo veel tegelijk is geregeld, de noodige voorzichtigheid steeds in voldoende mate heeft betracht, kan moeilijk worden verdedigd. Toch is de beoordeeling onbillijk, indien men geen rekening houdt met het feit, dat vele maatregelen werden geboren uit noodposities van economischen of politieken aard, zonder beschikking over de noodige gegevens en zonder een voldoende deskundig voorlichtingsapparaat. Evenwel, ook als de hier bedoelde omstandigheden zullen verbeterd zijn, — en zij zijn snel bezig te verbeteren — zal de factor „onzekerheid” in de overwegingen, die men aan de economische politiek, voorzover gericht op de toekomst, ten grondslag legt, een belangrijke plaats blijven innemen.

Deze erkenning behoeft echter niet te beteekenen, dat men het economisch leven moet overlaten aan de wisselvalligheden van het lot. Temidden van alle onzekerheden zijn een aantal verschijnselen te noemen met wier optreden men wel degelijk rekening kan houden en tegen wier schadelijke gevolgen men het economisch leven, bij een vooruitziende politiek, min of meer beschutten kan. Als zoodanig noem ik in de eerste plaats het *conjunctuurverschijnsel*. Dit verschijnsel moge nog onvoldoende doorgrond zijn wat het juiste gewicht van de oorzaken betreft, die het zijn bijzonder karakter verleen, het optreden van het verschijnsel zelf, de terugkerende afwisseling van hausse en baisse, is een ervaringsfeit, waarvoor niemand de oogen kan sluiten. Ook is men het er over eens, dat dit feit met zoodanige verstoringen van het economisch evenwicht gepaard pleegt te gaan, dat zooveel mogelijk een tempering der conjunctuurbeweging dient te worden nagestreefd. Aangezien het hier een wereldverschijnsel betreft, zou ten aanzien hiervan wellicht het meest kunnen worden bereikt door de groote industriele en de grondstoffen-produceerende landen, afzonderlijk en in samenwerking, omdat deze als het ware de harden vormen, waar de conjuncturele verstoringen hun oorsprong plegen te nemen. Een klein land als het onze, dat sterk internationaal is georiënteerd en een zeer gevoelig bedrijfsleven heeft, zal steeds den invloed van de internationale conjunctuur tot op zekere

hoogte moeten aanvaarden. Toch staat ons land daar tegenover niet geheel machteloos. Evenmin als het geheel machteloos staat tegenover de wisselvalligheden der waterstroomen, die door de groote internationale rivieren in dit deltagebied worden aangevoerd. Een goede rivierberichtendienst, een waakzame dijkwacht en een zekere mate van reguleering van het binnendijksch niveau zijn niet in staat — zoo heb ik het eens uitgedrukt — aan het watervolume, dat de bedding onzer rivieren doorstroomt, veel af of toe te doen. Maar wel kan er voor gezorgd worden, dat de bewoners dezer lage landen voor hoogen waterloed op hun hoede zijn, dat doorbraakrampen worden voorkomen en zoo noodig tegenwichten in werking worden gesteld om de weerstandskracht der dijken te verhoogen. Zoo ook kunnen een goede conjunctuur-voorlichtingsdienst, een waakzaam en in zake het leiding geven aan de investatie-bedrijvigheid nauw samenwerkend bankwezen en een politiek gericht op handhaving van het prijsevenwicht tusschen agrarische en industriele producten, naast maatregelen tot bevordering van minder conjunctuurgevoelige welvaartsbronnen en temporiseering van publieke uitgaven, voorzover deze uitstelbaar zijn, aan een beperking van de conjuncturele invloeden en van de reacties van het bedrijfsleven daarop, zeer ten goede komen.

Ik noem thans enkele andere *verschijnselen*, van meer structureelen aard, ten aanzien waarvan een zóó groote mate van waarschijnlijkheid bestaat, dat zij gedurende den eerstkomenden tijd zullen worden bestendigd, dat het uiterst kortzichtig zou zijn daarmede bij het uitstippelen van de economische politiek geen rekening te houden. Allereerst moet hier worden gewezen op veranderingen in de factoren, die van invloed zijn op de natuurlijke banen van het internationaal handelsverkeer. De bevolkingsvermeerdering in West-Europa is snel aan het verminderen; de vraag naar veel gestandaardiseerde massa-producten, zoowel van agrarischen als van industrieelen oorsprong, vertoont een afnemende elasticiteit; voor een toenemende groep van industriele en voor sommige agrarische producten raken natuurlijke vestigingsfactoren meer en meer op den achtergrond. Het gevolg, dat hiervan te verwachten is, is voor de West-Europeesche landen niet alleen een vermindering van hun aandeel in den wereldhandel, maar ook een relatieve vermindering van hun buitenlandschen handel tegenover den binnenlandschen omzet. Deze tendens openbaart zich zeer duidelijk in het feit, dat de wereldproductie sedert 1932 veel sterker is toegenomen dan het volume van den wereldhandel en dat het aandeel van Europa in het wereldhandelsverkeer sterk verminderd is. Daartoe heeft ongetwijfeld bijgedragen de groei van het economisch nationalisme onder invloed van oorlog en crisis. Naar mate de conjunctuur zich herstelt, kan hierop wel een zekere reactie volgen, maar wij mogen ons niet verheelen, dat de kans zeer groot is, dat zelfs in het gunstigste geval de omvang en de intensiteit der bescherming in de meeste landen een aanmerkelijk hooger peil zal behouden dan vóór 1929. Voor ons land maken daarbij nog factoren van bijzondere beteekenis uit, de reoriëntatie van den handel van Duitschland op buiten-Europeesche gewesten, onder invloed van het clearingstelsel en van den handel van Engeland op de andere deelen van het Britsche Rijk, in verband met de Ottawa-overeenkomsten. Onder deze omstandigheden zal ook ons bedrijfsleven zich ongetwijfeld moeten gaan oriënteren op nieuwe afzetgebieden en zal de Regeering vooralsnog groote aandacht moeten besteden aan het handhaven en verbeteren van de buitenlandsche handelspositie, waartoe zij een welgevuld arsenaal van handelspolitieke middelen niet zal kunnen ontberen. Met bevordering van de belangen der goederen-exporteerende bedrijven zal zij echter niet kunnen volstaan. De belangen van ons land bij den wereldhandel reiken aanmerkelijk verder. Met name

is hier ook te denken aan die bedrijven, welke diensten verrichten aan het internationaal verkeer, de scheepvaart, de havens, de banken. In het belang hiervan verleene zij steun aan alle pogingen tot verruiming van den wereldhandel in het algemeen, het internationaal kapitaalverkeer en het toeristenverkeer daaronder begrepen.

De hoop, intusschen, dat langs dezen weg de welvaart en de werkgelegenheid in ons land zich voldoende zullen kunnen herstellen, is, naar ik meen, niet gegrond. Aan de internationale tendens tot meer concentratie op de binnenlandsche productie, op productie voor de binnenlandsche markt, zal ons land zich niet kunnen onttrekken, wil het niet voor onafzienbaren tijd een waardevol gedeelte van zijn productieve krachten, van zijn arbeid en kapitaal, tot werkloosheid gedoemd zien. Zeker zal bij verbetering van de conjunctuur en opheffing van een aantal handelsbelemmeringen de werkgelegenheid in verscheidene bedrijfstakken een herstel te zien geven, maar het is nauwelijks denkbaar, in het licht van de tendenzen, die ik heb geschetst, nl. de wijziging in de natuurlijke banen van het internationaal handelsverkeer, het economisch nationalisme en de re-oriëntatie van den Duitschen en Engelschen handel, dat het arbeidsprobleem in ons land daarmee wezenlijk zal worden opgelost. Dit arbeidsvraagstuk zal dan ook de eerstkomende jaren in het centrum der economisch politieke belangstelling moeten staan, niet alleen op economische, maar ook op sociaal-ethische gronden; en tevens zal men goed doen het in verband te zien met de belangen der volksweerbaarheid.

De niet-economische aspecten, die aan dit vraagstuk verbonden zijn, zal ik verder laten rusten. Ik beperk mij tot nog enkele opmerkingen nopens de richting, waarin de oplossing niet en waarin zij wellicht wél ware te zoeken. Weinig doeltreffend of buiten internationaal verband nauwelijks voor toepassing vatbaar, acht ik een generale verlaging van het loonpeil, een algemeene verkorting van den arbeidstijd en een beperking op eenigszins ruimere schaal van de voortschrijding der rationalisatie. In bepaalde bedrijfstakken en onder bepaalde omstandigheden zou van deze middelen eenige directe vermeerdering van de werkgelegenheid kunnen worden verwacht, maar wat betreft de laatste twee middelen,

verkorting van den arbeidstijd en beperking van de rationalisatie, zal, bij eenzijdig nationale toepassing, ernstig met het gevaar moeten worden gerekend, dat een terugslag op de afzetmogelijkheden daarvan het gevolg zal zijn. Een verlaging van het loonpeil moet economisch in verband worden gezien met de elasticiteit van de vraag naar verschillende typen van arbeid en met den invloed, die naar alle waarschijnlijkheid van zulk een verlaging op de verdeeling en de besteding van de koopkracht zal uitgaan. Een algemeene uitspraak over de deugdelijkheid van dit middel, — indien iemand er voor gevoelde het toe te passen, — is dus niet te geven.

Een richting, die m.i. meer belooft en ook *nationaal* kan worden ingeslagen, is bevordering van de industrialisatie. Ten aanzien van de groep der *meer gedifferentieerde industrieproducten en der kwaliteitsgoederen* ontmoet het aanbod nog een vrij elastische vraag, zullen dus, wanneer de prijzen maar binnen het bereik van de menigte worden gebracht, groote afzetmogelijkheden zich kunnen ontwikkelen. Ongewijfeld is het industrialisatieprobleem een veel te omvangrijk onderwerp om aan het eind van een inleiding als deze nog even ter sprake te worden gebracht. Mijn opmerking ook op dit punt pretendeert dan ook niet méér te zijn, dan een poging tot het geven van een richtlijn van economische politiek. Mocht het juist zijn, dat voortgaande industrialisatie in ons land broodnoodig is om de werkgelegenheid ook voor de toekomst te vermeerderen, dan past te dezen aanzien een voorzichtig, doch actief beleid. Voorzichtig, omdat er voor gezorgd dient te worden, dat door het industrialisatiestreven waardevolle exportbelangen niet worden geschaad en geen onverantwoorde investaties ter hand worden genomen. Actief, omdat het particulier initiatief onder de huidige omstandigheden aan veel grooter risico's bloot staat en zich veel moeilijker kan ontplooiën dan voorheen het geval was. Door het scheppen van gunstiger omstandigheden, b.v. door hulp met betrekking tot de credietverschaffing, het garandeeren van publieke orders, eventueel door een zekere tariefbescherming, resp. een zekere kostentoeslag, zou het particulier initiatief kunnen worden geprikkeld; desnoods trede de Staat hier zelf als promotor op, zooals in de eerste helft van de vorige eeuw door onzen eersten Koning geschied is.

LIEFTINCK.

